27387

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

XI.-XIII. YÜZYILLARDA HAREZM BÖLGESİNDE TÜRK BOYLARI'NDAN KANGLILAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Asuman DİLEK

Danışman
Prof. Dr. Hüseyin SALMAN

İstanbul 1994

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER III

KISALTMALAR VI

ÖNSÖZ VIII

KAYNAKLARIN TANITIMI 1

A. VAKAYİNÂMELER 1

B. EDEBÎ ESERLER 4

C. ARAŞTIRMA ESERLERİ 8

BİRİNCİ BÖLÜM

HAREZMŞAHLAR'A KADAR KANGLILAR

I. KANGLI ADI HAKKINDA 11

A. KANGLILAR'IN MENŞEİ HAKKINDA GÖRÜŞLER 12

1. İranî Menşe İddası 12

2. Kanglılar'ın Asıl Menşei 13

II. KANGLILAR'IN TARİH SAHNESİNDE GÖRÜLMELERİ 14

İKİNCİ BÖLÜM

HAREZMŞAHLAR DEVRİNDE KANGLILAR

I. KURULUŞ DEVRİNDE 20

II. ALÂEDDİN TEKİŞ ZAMANINDA 25

III. ALÂEDDİN MUHAMMED ZAMANINDA 29

IV. MOĞOL İSTİLÂSI SIRASINDA 35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MOĞOLLAR'IN HİZMETİNDE BULUNAN KANGLILAR 50

I. KUMAR HATUN AİLESİ 51

A. AŞAN BUGA 52

B. KANGLI TOGTA 56

C. KUMAR HATUN AİLESİNİN DİĞER FERTLERİ

1.Temur Taş 57

2. Taş Temür 57

3. Yısa'ur 57

II. PU-HU-MU AİLESİ 57

1. Baycu 59

2. Tuglug 59

III. MOĞOLLAR'IN HİZMETİNDEKİ DİĞER KANGLILAR

1. Yasüdar 60

2. Tahir Bahadur 60

3. Tarıgçı 61

4. Mingan 62

5. Kamar 63

6. Ting- chu 63

SONUÇ 64

BİBLİYOGRAFYA 66

HARİTA

KISALTMALAR

Belleten	*Bel.*
Bozkır İmparatorluğu	*Boz. İ.*
Divân-i Lûgât-it Türk	*Div. L. T.*
El Kâmil Fi't Tarih	*Kâm. T.*
Encyclopédie de l'Islam	*Enc. I.*
Harezmşahlar Devleti Tarihi	*Har. D. T.*
Histoire Des Campagnes de Gengis Khan	*His. C. G. K.*
Histoire de l'Asie	*His. A.*
Histoire des Mogols et des Tatares	*His. M. T.*
Hudûd al-'Âlam	*Hud. Â.*
İslam Ansiklopedisi	*İsl. A.*
Moğol İstilâsına Kadar Türkistan	*Moğ. İ. K. T.*
Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler	*Ort. A. T. T. H. D.*
Oğuzlar, Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları	*Oguz.*
Sino Turcica	*Sino T.*
Tarih-i Cihan Güşa	*Tar. C. G.*
The Tabakat-ı Nâsırî	*Tab. N.*
Türk Millî Kültürü	*Türk M. K*

Umumî Türk Tarihine Giriş	*Umu. T. T. G.*
Über Das Volkstum Der Komanen	*Über V. K.*

ÖNSÖZ

Türkler aşağı yukarı dörtbin yıllık tarihleri boyunca Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına yayılarak, kimi zaman kavmî teşekküller halinde yaşamışlar, kimi zaman da birleşerek büyük imparatorluklar kurmuşlardır.

Eski dünyanın üç büyük kıtasında görülen bu yayılmalar sırasında Türkler'den bir kısmı bir bölgede siyasî nüfûzunu kaybederken, başka bölgelerde de iktidarın zirvesine ulaşıyorlardı. Bu sayede elde ettikleri topraklarda çeşitli milletlerle münasebet kurarak, kültürel alış veriş içinde bulunuyorlardı. Anlaşılacağı üzere, Türk tarihi eski yeni bir çok milletin tarihi ile bir arada hatta iç içe gelişiyordu. İşte bu durum, Türk tarihinin ilmî yollarla araştırılıp incelenmesini fevkalâde güçleştirmektedir.

Özellikle Türk kütlelerinin kuraklık, nüfus artışı, siyasî ihtilâflar sebebiyle ve istiklâlleri uğruna daha ilk devirlerden itibaren anayurtlarını terkederek, başka memleketlere yönelmeye mecbur kalışları tarihlerini çeşitli bölgelerde yapmalarına neden olmuştur. Dağınık şekilde yaşamaları ve birbirlerinden farklı gelişme yolları takip etmeleri sebebiyle, Türk tarihinin belirli bir zaman diliminde bütün olarak değerlendirmesini yapmak pek güçtür. Hal böyle olunca, Türk boylarının tarih içindeki rollerini incelemek ve parçadan bütüne ulaşmak metodu günümüzde ilmen en geçerli yollardan biri olmaktadır.

Bunun yanında Türk boyları hakkında bugüne kadar yapılan incelemeler belli bir mesafe katetmiş olmakla birlikte, Türk tarihinde bir çok meselenin halledilmemiş olması, araştırıcıları bu saha üzerinde

çalışma yapmaya itmektedir. Henüz yeteri kadar çözüme kavuşmamış meselelerden biri de Kanglılar'ın diğer Türk boyları ve komşu kavimlerle ilişkileri doğrultusunda müstakil olarak incelenmemiş olmasıdır.

Bizi bu araştırma konusuna iten diğer önemli bir husus ise nasıl Selçuklular'da Kınık, Osmanlılar'da Kayı boyu hâkim unsuru teşkil etmekte ve bu devletlerin tarihini incelerken büyük bir önem arzetmekteyse, Kanglılar'ın da Harezmşahlar Devleti tarihinde en az onlar kadar ciddi bir yer işgal ettiğini ispatlama yoluna gitmekti.

Bu itibarla, araştırma konumuzu tesbit ederken -yukarıda ifade edilen hususları da göz önüne alarak-, mâzinin bir döneminde ayrı ayrı yerlerde bulunan çeşitli Türk topluluk, idare ve devletlerinden sadece Harezm bölgesinde faaliyet gösteren Kanglı boyunu seçtik. Araştırmamızın zaman dilimini ise Harezm'e komşu olan eski Oğuz bozkırlarının Kıpçak kabileleri tarafından işgal edilişi (XI. yüzyıl)nden, Harezmşahlar Devleti'nin yıkılışına ve Moğol istilâsı (XIII. yüzyıl)na kadar olan süre oluşturmaktadır. Daha önceki devirlerden sadece, Orta Asya'nın genel durumu hakkında bilgi edinmek ve Kanglılar'ın ne durumda oldukları sorusuna cevap verebilmek nisbetinde bahsedilmiştir. Plânın dışına çıkmamak için araştırma konumuzla doğrudan alâkalı olmayan meselelere değinilmemiş ve teferruata girilmemiştir.

Bu araştırmada Kanglılar, mevcut materyaller dahilinde incelenmeye çalışılmış, kaynaklar tanıtıldıktan sonra birinci bölümde Harezmşahlar'a kadar Kanglılar, ikinci bölümde Harezmşahlar devrinde Kanglılar, üçüncü bölümde Moğollar'ın hizmetinde bulunan Kanglılar ele alınmış ve bunların hepsi sonuç kısmında değerlendirilmiştir. Ayrıca son bölümde yer alan bazı şahıs isimlerinde bulunan *"q"* harfi

yerine -okuyucuya kolaylık sağlaması için- Türkçedeki *"g"* harfi kullanılmış, okunuşundan şüphe duyulan bazı isimler ise olduğu gibi bırakılmıştır.

Bu araştırmanın her aşamasında teşvik ve yardımlarını gördüğüm, bana bu sahada çalışma zevkini veren hoşgörü sahibi hocam Prof. Dr. Hüseyin Salman'a, her zamanki nezâketinden ve yardımlarından dolayı kıymetli hocam Prof. Dr. Coşkun Alptekin'e teşekkürlerimi sunarım.

Asuman DİLEK

KAYNAKLARIN TANITIMI

Araştırma konumuz Harezmşahlar Devleti'nde faaliyet gösteren Kanglılar olunca, doğal olarak Harezmşahlar Devleti tarihine ait kaynaklardan istifade ettik. Faruk Sümer'in de belirttiği gibi bu topluluğun adına daha çok XIII. yüzyılda yazılmış kaynaklarda rastlanmaktadır.[1] XII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIII. yüzyılın başlangıcı, Maveraünnehr sahası İslâm tarihinin en az bilgi bulabildiğimiz devresidir. Hatta bugün bilinen kaynakların verdikleri bilgiler birbirini tutmadığı gibi, en önemli olayların kronolojisini tespit etmek bile büyük zorluk arzetmektedir. Bu devre ait olayları, ancak XIII. yüzyılın müellifleri vasıtasıyla öğrenmek mümkündür.

A. VAKAYİNÂMELER:

Faydalandığımız ana kaynakların başında da vakayinâmeler yer almaktadır. Millî destanlar ve araştırma eserleri ise ikinci derecede önem teşkil etmektedir. Vakayinâmelerin en ehemmiyetlilerinden biri hiç şüphesiz Nesevî'nin *Siratü's- Sultan Celâli'd-din*'idir. Celâleddin Harezmşah'ın inşa divanı reisi olan Nesevî bu eserinde Muhammed Harezmşah'ın saltanatının son zamanlarından, bu hükümdarın Moğollar'a yenilişinden, annesi Terken Hatun'la oğullarının hareketleri ve âkıbetinden, özellikle Celâleddin'in savaşlarından ayrıntılı bir şekilde bahsetmiştir. Her ne kadar Celâleddin'in serüven ve savaşlarını tasvir etmek üzere yazılmışsa da bu münasebetle Harezmşahlar tarihinden ve Moğollar'dan da söz edilmiştir.

---

[1] Faruk Sümer, *Oğuzlar,Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, s.43.

Celâleddin Harezmşah'ın vefatından on bir yıl sonra 1241 senesinde tamamlanan bu kitap, Moğol saldırıları sırasında olayların tanığı olarak açık anlatımı ve isabetli görüşleriyle önemli başvuru kaynağı niteliğindedir. O. Houdas, Arapça metni ile Fransızca tercümesini iki cilt halinde Histoire du Sultan Djelal ed-Din Mankobirti adı altında neşretmiştir. Birinci cildi Arapça metin, ikinci cildi ise Fransızca tercümesi ve notlardan ibarettir. Biz araştırmamızda Fransızca tercümesinden istifade ettik[2].

Nesevî'nin kitabından sonra monografik mahiyette ve kaynak olması bakımından önemli diğer bir eser Cüveynî'nin 1260'da te'lif ettiği Tarih-i Cihan Güşa'dır. Moğollar ve İlhanlılar devletinde önemli görevler üstlenmiş olan Alâaddin Ata Melik Cüveynî'nin 1226-1283 yılları arasında üç cilt halinde Farsça yazmış olduğu bu eser, ihtiva ettiği zengin ve doğru bilgiler bakımından Moğollar ve Harezmşahlar tarihinin birinci derecede önemli kitaplarındandır. Onun tek kusuru, askerleri ve öldürülen insanların sayısını abartmasıdır. Buna rağmen, geniş ve gerçeğe uygun olarak tarihî olayları vermeğe çalıştığı inkâr edilemez.

1958 yılında Boyle tarafından İngilizceye üç cilt halinde çevrilen eserin tamamı, daha sonra 1911 yılından itibaren Leiden'de Mirza Muhammed Kazvinî tarafından üç cilt olarak yayınlanmıştır. İran'da yapılan bütün yayınlarda da hep Kazvinî'nin yayını esas alınmıştır. Araştırmamızda, Mürsel Öztürk'ün üç cilt halinde tercüme ettiği, Alâaddin Ata Melik Cüveynî'nin Tarih-i Cihan Güşa adlı eserinin birinci ve ikinci ciltlerinden istifade ettik[3]. İkinci cildi doğrudan doğruya

---

2 Muhammed el-Nesevî, *Sîretü's-Sultan Celâleddin Mengubirti,* (neşr. ve Fransızcaya çev. O. Houdas, *Histoire du Sultan Djelal ed-Din Mankobirti*), II., Paris 1891, 1895.

3 Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa,*I-II., (çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1988.

Harezmşahlar tarihine ait olduğu gibi, Moğollar'a tahsis edilen ilk cildinde de Harezmşahlar hakkında hayli bol malûmat vardır.

İlk elden kaynakların arasında ise birinci mevkii İbnü'l-Esîr'in El-Kâmil fi't-Tarih (te'lifi1230)'i işgâl etmektedir. Ortaçağ tarihçileri arasında ciddiyeti ve tarafsızlığı ile bilinen İbnü'l-Esîr'in Harezmşahlar tarihine dair verdiği malûmat güvenilirliği nedeniyle oldukça önemlidir. Ahmet Ağırakça ve Abdülkerim Özaydın bu eseri El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi adı altında Türkçeye çevirerek on iki cilt halinde sunmuşlardır[4].

Moğol istilâsı zamanının tanınmış ciddi müverrihlerinden olan Cüzcânî'nin, 1260 yılında yazdığı Tabakat-ı Nâsırî adlı eseri de diğer tarih kitaplarında olduğu gibi rakamlarda ve hadiseler hakkında mübalâğalar yapmakla beraber en sağlam kaynaklarımızdandır. W. Nassau Lees'in Kalküta'da neşrettiği metin esas alınarak, H. G. Raverty tarafından İngilizceye çevrilen The Tabakat-ı Nâsırî adlı eser, Türkler'in dili ve boyları hakkında verdiği bilgiler[5] bakımından önemlidir. Eserdeki kabile adları, XI. yüzyılda Mahmud Kaşgarî tarafından verilenlerin hemen hemen aynısıdır.

Diğer bir kaynak da Ernest A. Wallis Budge tarafından Süryaniceden İngilizceye çevrilmiş nüshası esas alınarak, Ömer Rıza Doğrul tarafından Türkçeye tercüme edilen, Abû'l-Farac Tarihi[6] 'dir. Türkçeye çevrilirken Gregory Abû'l-Farac'ın Muhtasar-üd-Düvel adlı Arapça eseriyle de karşılaştırma yapılmıştır. Bir Süryanî tarihi olan bu

---

4 İbnü'l -Esir, *El Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, (çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın), XII., İstanbul 1987.

5 Cuzcani, *The Tabakat-ı Nâsırî*, (İngilizceye çev. H. G. Raverty), Londra 1881.

6 Gregory Abû'l- Farac, *Abû'l- Farac Tarihi*, II., (çev. Ömer Rıza Doğrul), T.T.K. yay., Ankara 1987.

eserin, daha ziyade son kısmı bizi ilgilendirmektedir ki bu kısım Moğollar'a dair bilgiler vermektedir.

B.EDEBÎ ESERLER :

Bunların başında hiç şüphesiz destanlar gelmektedir. Destanlar X. ve XII. yüzyıllarda Seyhun sahillerinde yaşayan Oğuz boylarına aittir. Destanların kahramanları da bu Oğuzeli'nin beyleridir. Bu beylerin komşu Kıpçak şefleriyle yaptıkları savaşlar ve kendi aralarındaki çekişmelere dair hatıralar onların torunları tarafından (XIII. yüzyıl) kaydedilerek, XIV. yüzyılın başlarında *Oğuznâme* adı altında bir kitapta toplanmıştır. Fakat ne yazık ki bu Oğuznâme bu güne kadar elimize geçmemiştir. Türkler bu tarihi destanlarının çeşitli rivâyetlerini de ayrı ayrı yazıya geçirmişlerdir. Ayrıca Göktürkler'den başlayarak Karahanlılar'a, Selçuklular'a, Harezmşahlar'a ve Moğol istilâsına ait birtakım muhtelif parçalar da bu destanî ananeye karışmıştır. Bu suretle bize birbirinden farklı çeşitli rivâyetler intikâl etmiştir.

XIII.yüzyıldan (1234 öncesi) kalma *Uygurca Oğuz Kağan Destanı* bunlardan en eskisidir. İslamî tesirden uzak olan bu destanın XIII. yüzyıl Uygur yazısı ile metni ve bugünkü Türkçeye çevirisi W. Bang - G. R. Rahmeti (Arat) tarafından neşredilmiştir[7]. Uygurca Oğuz Kağan destanına göre; Oğuz Kağan çıktığı Çürçet seferinde elde edilen ganimetleri taşımak amacıyla yapılan arabaya *kanga*, arabayı yapan topluluğa da *Kangaluğ* adını vermiş, bunların sembolleri de araba olmuştur.

Yine Reşideddîn Fazlûllah başkanlığında bir heyet tarafından kaleme alınan *Câmi'ü't-Tevarih*, İslâm dünyasında Türk tarihine ilişkin yazılmış olan eserlerin en önemlilerinden biridir. İki büyük ciltten oluşan

---

[7] W. Bang- G. R. Rahmeti (Arat), *Oğuz Kağan Destanı*, M. E. B. yay., İstanbul 1970.

eserin birinci cildi, Türk ve Moğol kabilelerinden bahsetmekte ve eski Türk boylarının adlarını içermektedir. Bu birinci cilt kısmen Cihan Güşa'ya dayanmasına rağmen, araştırmamız açısından oldukça ehemmiyetlidir. Câmi'ü't-Tevarih'in ikinci cildinde ise Tarikh-i Oğuz u Turkân ve hikâyet-i Cihangîri u adı altında Oğuznâme yer almaktadır. Bu eserin 1317 yılından kalma en eski nüshası, Topkapı Revân Köşkü, nr.1518 dedir. Bir kopyası da Hâfız Ebrû olarak tanınan Abdullah b. Lutfullah'ın 1417 yılında te'lif ettiği Zubda't u't-Tevârih adlı umumî tarihin içindedir. Ancak bu Oğuznâme'nin dolgun bir Türkçe tercümesi, Faruk Sümer ve Zeki Velidî Togan'ın aşağıda zikrettiğimiz eserlerinde yer aldığından, biz ilgili yazmaları bir defa daha gözden geçirme gereğini duymadık[8].

Eser Uygurca destanın İslâmî görüş ile işlenmiş versiyonundan başka bir şey değildir. Burada yine Kanglılar'dan sıkça bahsedilmekte ve Oğuz Han'ın müşâvirlerini bile Kanglılar'dan seçtiği ifade edilmektedir. Oğuz Han kendi maiyetindeki bu akraba boya itimât edip, fazla önem vermektedir. Savaş ganimetleri bu boya emanet edildiği gibi, Uygurca Oğuzname'deki kurdun yaptığı klavuzluk görevini, Reşideddin Oğuznamesi'nde Poştı Hoca (Koca) üstlenmektedir. Nitekim seferlerde çıkan güçlüklerin bertaraf edilmesinde onun bilgi ve tecrübesinden faydalanılması da Oğuz destanlarında yaşlılara ne derece önem verildiğini işaret etmektedir. Oğuz Han, müşâvirliğini yapan Kanglı reislerinden Kara-Sülek ve babası Poştı Hoca'ya seferlerde gösterdikleri fedakârlık ve başarılarından dolayı ise Semerkand'ı Akdağ ile birlikte dirlik olarak vermiştir. Destanın bu versiyonunda gördüğümüz olaylar bir tarih kırıntısı olup, ileride asıl vesikâlar çıkana kadar ihtiyatla kullanılmalıdır.

Kanglılar'ı Oğuz Han'ın maiyetinden sayan Uzunköprü Oğuznamesi ise, Çağatay ağzı ile manzum olarak XV. yüzyılda

---

8 Faruk Sümer, *" Oğuzlar'a Ait Destanî Mahiyette Eserler", I. Reşideddin Oğuznâmesi", A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, XVII./3-4., s.359-434; Zeki Velidî Togan, *Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznâmesi Tercüme ve Tahlili*, İstanbul 1981.

yazılmıştır. Reşideddîn Oğuznâmesi'nin aynısı gibidir. Edirne'nin Uzunköprü ilçesinde bir aile kütüphanesinde bulunup, başı ve sonu kopuk onüçer beyitli sekiz sahifesi, bozuk fotoğrafları ve transkripsiyonu Hüseyin Namık Orkun tarafından neşredilmiştir[9].

Bundan başka Cihan Güşa'ya ve Câmi'ü't-Tevarih'e dayanılarak yazılan, fakat aynı zamanda bazı ananelerin de ilave edildiği Ebulgazi'nin *Şecere-i Terâkime*[10] (1659) adlı ve *Şecere-i Türkî*[11] (1662) adlı her iki eserinden yararlandık. Bu eserler, Hz. Nuh'un oğlu Yafes'den başlayarak Cengiz Han'ın ortaya çıkışına kadar Orta Asya'nın siyasî durumu ile millî destanlardan ve başlıca büyük kabilelerden bahsetmektedir. Şecere-i Terâkime'de ki Kanglılar hakkında verilen malûmat, Uygurca Oğuz Kağan destanına uymaktadır. Ebulgazi bu şecereyi yazarken, Uygurca Oğuznâmeyi veya daha geniş bir nüshasını görmüş olmalıdır. Gün Han zamanındaki pay ve atları tutma bahsinde, Kanglılar'ın Oğuz Han'ın neslinden olmayıp ziyafette bulunduklarından dolayı adlarının geçtiğini ve sol yanda ikinci çadırın dışında atları tuttuğunu nakletmektedir. Ögürcik Alp hikayesi kısmında ise, Ala Kenk ve Kara Kaş denen yerde oturan müslüman olmayan Kanglı halkından ve Gök Donlu adlı Kanglı hanı ile sürekli savaş halinde bulunan Türkmenler'den bahsedilmektedir.

Şecere-i Türkî adlı eserinde ise, ilk eserinde naklettiği Oğuznâme bölümü tekrarlanmış ayrıca ek bilgiler de verilmiştir. Bu esere göre Kıpçaklar Tın, Atıl ve Yayık ırmakları tarafında, Kanglılar önce Türkmenlerle beraber idiler. Türkmenler her tarafa yayılınca Kanglılar, Isıg göl, Çu ve Talas sularının kenarlarında oturdular.

---

9 Hüseyin Namık Orkun, *Oğuzlar'a Dair*, Ankara 1935.

10 Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terâkime* (haz.Muharrem Ergin), Kervan yay., İstanbul 1974.

11 Ebulgazi Bahadır Han, *Histoire des Mogols et des Tatares*, (Fransızcaya çev. L. Baron Desmaisons), St. Petersburg 1874.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi edebî eserler, cereyan eden ağır ve şiddetli askerî olayların edebiyata aksini nakletmektedirler. Dolayısıyla tarihî olaylar açısından ispatı, vesikâ eksikliği bakımından güçleşmektedir. Ancak bu edebî metinlerin, sosyal hayat, giyim-kuşam, sanat, örf ve adete dair verdiği bilgilerle kültür tarihi bakımından önemi artmaktadır.

Destanlara göre diğer Türk boylarının teşkilâtlarında olduğu gibi, Kanglı boyu da bir hanın idaresinde yönetilmektedir. Han veya bey, boyun en yaşlı ve bilge kişisini kendisine danışman olarak seçmektedir. Kanglılar'ın savaşçı bir boy olduğu göz önüne alındığında, silah ve silah yapımına dair unsurları bünyelerinde bulundurdukları muhakkaktır. Ayrıca Kanglılar diğer Türk boylarının çoğu gibi konar-göçer zümredir. Bunun için at ve çadır, uzun süre saklanabilecek yiyeceklerin, her mevsim şartına uygun giyeceklerin de kendileri tarafından imal edildiği aşikârdır. Türk kültürünün diğer ögelerinde olduğu gibi giyim-kuşam konusunda da bir devamlılık söz konusudur. Meselâ, Türkler giydikleri elbiselere genel olarak *ton* adını vermekteydiler. Destanlarda Kanglılar'ın da elbiselerine *ton* dediklerini görmekteyiz. Bugün bile bu kelime iç çamaşırı anlamında kullanılmaktadır. Kanglılar'dan Kanglı Koca oğlu Kan Turalı ve bazı yiğitlerin yüzlerinin peçeli olduğu söylenmektedir. Bu gençlerin yakışıklı oldukları için yüzlerini peçeyle örttükleri anlaşılmaktadır. Bu keyfiyetin nazar değme inancı ile ilgili olması mümkündür[12].

Ayrıca destanlara göre Oğuz boyunun kâfir olarak vasıflandırılan düşmanları, Kıpçak-Kanglılar'dan başkaları değildir. Bu da Oğuzların Kıpçaklar'dan daha önce İslâmiyeti benimsemelerinden veya İslâmî tesir altında yazılan Oğuznâmelerden kaynaklanmaktadır.

---

12 F. Sümer, *Oğuz.* s. 296.

C. ARAŞTIRMA ESERLERİ:

Bu çalışmada araştırma eserlerinin de büyük katkısı olmuştur. Özellikle İbrahim Kafesoğlu'nun Harezmşahlar Devleti Tarihi adlı eseri[13] Harezmşahlar Devleti'nin kuruluşundan başlayarak - Celâleddin haric - yıkılışına değin hadiseleri en ince detayına kadar açıklamakta, dikkate değer yorumlarıyla bize yol göstermektedir. Harezmşahlar Devleti'ni siyasî tarih bakımından ve iç idare yönünden tetkik eden Kafesoğlu, sosyal ve kültürel sahalarda tatmin edici bir araştırmanın bulunmaması sebebiyle, Harezmşahlar Devleti'nin kültür hayatına yeteri derecede girmemiştir. Dipnot kısımlarında belirttiği mevcut kaynakların ve tarihi eserlerin zenginliği ve mühim meselelerin mukayesesi ise, eserin önemini daha da arttırmaktadır ki dünya tarihi litaratüründe bir boşluğu doldurduğu muhakkakdır.

Özellikle araştırmanın üçüncü bölümünde Bahaeddin Ögel'in Sino-Turcica[14] adlı eserinden sıkça faydalanılma cihetine gidildi. Eser, Çin'deki Moğol sülâlesinin resmî tarihi olan Yüan- shih'deki biyografilere dayanılarak yazılmıştır. Burada meşhur Türk kavimlerine mensup şahsiyetlerin biyografileri ve soy kütükleri mevcut olup, Moğollar'ın hizmetinde bulunan Kanglılar hakkında da önemli bilgiler vardır. Eserin ana kaynağını teşkil eden Yüan- shih'de biyografisi bulunan şahıslar hakkındaki var olan malûmat mezar kitabelerine dayanmaktadır. Bahaeddin Ögel, günümüzde dağınık bir şekilde Çin kitaplarında bulunan bu mezar kitabelerinin çoğunu inceleyerek adı geçen eserinde kullanmıştır.

Yine bu araştırmanın üçüncü bölümünde yararlanılan bir başka eser de Ch'i T'ang tarafından doktora tezi olarak hazırlanan, Moğol

---

13 İ. Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi,* T.T.K. yay., Ankara 1956

14 Bahaddin Ögel, *Sino Turcica,* (Ankara), Taipei 1964.

Sülâlesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasda Bulunan Şahsiyetler[15] adlı araştırmadır. Bu araştırmada da ana kaynak olarak Sino-Turcica'daki gibi Yüan- shih'den faydalanılmıştır. Ayrıca Hsin- yüan- shih (Yeni Yüan Tarihi) ve T'u-ch'i'nin (Moğol Tarihi)'nden sıkça istifade edilmiştir.

Araştırmamızda yukarıda adı geçen her iki eserin ortak paydası olan Yüan- shih'e ulaşmak mümkün olmadığı için, bunlardan faydalanarak dolaylı da olsa kaynağın eksikliğini telâfi etmeye çalıştık. Aynı zamanda Ch'i T'ang araştırmasında,Bahaeddin Ögel tarafından noksan bırakılan bazı biyografyaları tamamlamıştır.

Kanklı, Kıpçak, Yimek v.b. meseleler, birbirleriyle münasebetlerine ve kültürel hususiyetlerine dair ise P. Pelliot ve L. Hambis'in Histoire des campagnes de Gengis Khan[16] adlı araştırma eserinden faydalanılmıştır. Bu eserde *Kanglı* kelimesi etimolojik olarak incelenmiş, bazı âlimlerin bu konudaki fikirleri tenkit süzgeçinden geçirilerek, özellikle meselelerin ortaya konuşunda hatalara düşen Marquart'ın yaptığı yanlışların düzeltilmesi yoluna gidilmiştir. Moğol kavimleri ve Türk komşuları hakkında verdiği bilgiler de dikkate değerdir.

Ayrıca Pelliot -Hambis gibi Marquart da Über das Volkstum der Komanen[17] adlı eserinde Türk kavimlerinin etnik durumları ve taşıdıkları isimler hakkında kendi bakış açısıyla haklı gördüğü çeşitli fikirler ileri sürmektedir. Onomatoloji açısından ele alınan bu görüşler, meseleleri pek az aydınlattığı gibi bir çok noktada da karışıklığa sebep olmaktadır.

---

15 Ch'i T'ang, *Moğol Sülâlesi Devrinde Türk ve İslâm Dünyası ile Temasda Bulunan Şahsiyetler, yayınlanmamış doktora tezi,* İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Umumî Türk Tarihi Kürsüsü, İstanbul 1970.

16 Paul Pelliot-Louis Hambis, *Histoire Des Campagnes de Gengis Khan,* Leiden 1951.

17 J.Marquart, *Über Das Volkstum Der Komanen,* Leipzig 1914.

Marquart, Kıpçak oymak adlarını da başarısız bir şekilde çözümlemeye çalışarak Kuman-Kıpçaklar'a Moğol unsurunun karıştığı kanaatine varmıştır. Böyle hatalara düşmesine rağmen, Türk boylarıyla ilgili malzeme toplanmasında büyük hizmetleri olduğu ve sistemli bir araştırma yaptığı gözardı edilmemelidir. Marquart'ın araştırmaları bilhassa El-Biruni, Muhammed Avfi ve Ermeni Urfalı Mateos'un belgelerine dayanmaktadır.

Görüldüğü üzere araştırmanın büyük bir kısmı, yabancı dilde yazılan tetkik eserlerin dilimize çevrilerek tamamlanması suretiyle olmuştur. Araştırma eserlerinin yukarıda zikredilenlerinden başka, diğerleri de dipnotlarda belirtilmiştir. Bu çalışmada dönem ve alanla ilgili ana kaynaklar geniş bir şekilde tahlil edilerek, icabında diğer kaynaklarla mukayesesi yapıldıktan sonra kullanılmıştır. Kaynaklardaki ve araştırma eserlerindeki mevcut bilgilerden, araştırmamızın gayesine ulaştığı nispette faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAREZMŞAHLAR'A KADAR KANGLILAR

I. KANGLI ADI HAKKINDA

Millî destanlarda at arabasına *kang*, arabayı yapan topluluğa da *Kanglı* adının verildiği görülmektedir. Kaşgarlı Mahmud'un, Divân-i Lûgât-it Türk'ünde, *Kıpçaklar'dan bir büyük adamın Kanglı* adını taşıdığı ve yine *üstüne ağırlık yükletilen kağnı arabası* mânasına geldiği ifade edilmektedir[1]. Aynı zamanda bu kelimeyi Kaşgarlı'da *Kanglı* şeklinde bulmak ilginçtir. Bilindiği gibi Kaşgarlı'nın sıfatları *-liy, -luy* ile biter[2]. Ebulgazi'de de at arabasının *kang* diye adlandırıldığı, *Kanglı* kelimesinin de *kang*'dan türetilmiş bir sıfat olduğu görülmektedir[3]. Cüveynî'den itibaren ise bu isim *Kanglı*[4] şeklinde yazılmaktadır.

XXI. Uluslararası Oryantalistler Kongresi'ne sunulan tebliğde ise J. Ne'meth, *Kanglı* kelimesinin dört tekerlekli arabası olan (arabalı) mânasına geldiği açıklamasını yaparak[5] *kang* sözünden bir sıfat yapılmasını uygun görmektedir.

---

[1] Kaşgarlı Mahmud, *Divân-i Lûgât-it Türk,* III., (çev. Besim Atalay), Ankara 1986, s.474.

[2] *His. C. G. K.*, s.112-113.

[3] *His.M. T.* , s.17.

[4] *Tar. C. G.*, II., s.70

[5] J.Ne'meth, *Le Syste'me des noms de peuple Turcs,* Journal Asiatique (Özet), Paris1951, s 69.

Eski Türkler'de, *kang* baba anlamında da kullanılırdı. Fakat aynı zamanda arabalara da bu adın verildiği oluyordu. Kanglı boy adının ayrı yazılışları ve bu ad üzerindeki bütün görüşler incelendiğinde, Türkçede *kang*'ın araba mânasına geldiği, eğer Oğuz destanındaki etimoloji doğru ise *kang* kelimesinden de *arabalı* anlamına gelen bir sıfat yapıldığı görülmektedir. Bu sıfat da *kang-lug* şeklinde olmalıdır. *Kang-lug* şekli daha ziyade Uygurcadır. Uygurca Oğuz destanına göre Kanglı boy adı *Kanga* kökünden türemiştir. O halde *-Kanga-lug > Kanglug, Kanglu > Kanglı-* şeklinde bir türeyişin mevcut olması gerekmektedir. Ancak bunların hepsi bir halk etimolojisidir. Bunun yanında Kanglı boy adının eski devirlerden itibaren var olması, destanlarda da bu ada yakıştırmalar yapılması ihtimal dahilindedir.

A. KANGLILAR'IN MENŞEİ HAKKINDA GÖRÜŞLER

1. İranî Menşe' İddiası

Çinliler, aslı Türk olmayan *Sogd* (Semerkand ve havalisi) kavminin tüccarlarına derin gözlü yüksek burunlu mânasına gelen *K'ang* adını vermişler, fakat Soğdlular bu kelimeyi kendileri için asla kullanmamışlardır[6]. Yine bazı âlimler (W.Schott, N. Aristov, Shiratori bei Franke) milâddan önceki ve Hunlar zamanındaki *K'anglar*'ın, Türk kabilesi olan *Kanklı* ve *Kengerler* ile bir olduklarını ileri sürmektedirler[7]. Bu fikri Marquart, *K'ang* =İranî *Kanha*'dır diyerek kat'i surette reddetmiştir[8]. Çinliler'in *Kao-kü (Kao-tch'ö) =yüksek tekerlekli at arabası* dedikleri bu tabiri *kang* olarak kabul etmenin yanlış olduğunu savunan Marquart, memleketlerinin bütün geçmişini bilen Çinliler'in böyle bir görüşü belirtmeleri için *Kanglı*'nın araba mânasına geldiğini

---

[6] Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, İstanbul 1981, s.404-405.

[7] W.Schott, *Chinesische Nachrichten über die Kanggar und das Osmanische Reiche*, Berlin 1844, s.154.; *Umu. T. T. G.*, s.50.

[8] *Über V. K.*, s.168.

bilmeleri gerektiğini iddia etmektedir[9]. Bazıları ise meselâ Barthold, bu görüşleri şüphe ile karşılamıştır.

Marquart'ın araştırmaları, bilhassa Arap El -Biruni, Muhammed Avfi ve Ermeni Urfalı Mateos'un belgelerine dayanmaktadır. Buna benzer yanlışları, belgelerdeki kelimeleri yanlış okumasından ileri gelmektedir. Onun bu yanlışları P. Pelliot tarafından tenkit edilmiştir. Gerek soy gerek kültür bakımından Türk'ü Moğol'dan pek ayıramadıkları bilinen J. Marquart, P.Pelliot, W. Barthold, D. Rassovsky v.b. batılı bilginler Kuman-Kıpçak (Kanglı) tipinin aslında Arî yani bir Hind- Avrupalı olup, sonradan Türkleşmiş olan bir kavme ait olduğu kanaatindedirler[10].

Belki de bu daha sonraki devirlerde, okunuş olarak da birbirine çok benzeyen *Kao-kü* ve *K'ang-kü (K'ang-ch'ü)* kelimelerinin aynı olduğu ve Çinliler'in belirttiği gibi Semerkand civarında Han sülâlesi zamanında yaşayan, *K'ang-kü*[11] boyunu *Kanglılar*'a dayandırmalarına sebeb olmuştur.

2. Kanglılar'ın Asıl Menşei

S.G. Klyaştorniy adlı Rus şarkiyatçı, Orhun abidelerinde geçen *Kengeres* yer adı aracılığıyla *Kangar* sözünün Türk olmadığı sanılan eski *K'ang-küler*'e bağlanması gerektiğini ileri sürmüştür[12]. Oysa Z.V. Togan'a göre Kıpçaklar'da bir kabile adı olan *Kangar-oğlu* şeklinde görülen Kanglı boyu, Peçenekler'de ise Bizans kaynaklarının *cesur, asil* dediği *Kenger* ismi altında zuhur etmiştir[13]. Görüldüğü gibi *Kangar* topluluk adı olarak Türklerde ad verme usulüne de uygundur. *Kangar*, İslâmî devirde ise, *Kanglı* ismi altında karşımıza çıkmaktadır ki Kaşgarlı'da bulunan

---

[9] *His. C. G. K.*, s.114.

[10] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1988, s.176.

[11] Çu -Mâveraünnehir bölgesi. Ch'i T'ang, s.372.

[12] Kengeres=*Kangalı*'lar veya *Keng-kü*'lüler memleketi. *Türk M. K.*, s.114,170.

[13] *Umu. T. T. G.*, s.160; A Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937 s.32

Kıpçaklar'dan bir büyük adamın isminin *Kanglı* olması bu görüşü desteklemektedir. Üstelik, Kanglılar tarih sahnesinde sürekli olarak Kıpçaklar'la birlikte zikredilmekte ve millî destanlarımızda da Oğuz Han'ın kendi neslinden olmayıp ama aynı zamanda onun akraba boylarından olduğu varsayılmaktadır.

Bundan hareketle Kanglılar'ın İranî bir kavim olduğunu düşünmek ve Marquart'ın savunduğu şekliyle *Kanhalar*'a bağlamak da zayıf bir nazariyeden öteye gitmemelidir. Bilim adamlarının kültür unsurlarını dikkate almadan, sadece okunuşları bile şüpheli bir takım eski adları dıştan benzetme yoluyla, Kanglılar'ı Türklükten ayrı bir kavim saymaları mevcut vesikâlara göre oldukça güçtür. Özellikle Uygurlar'ın ataları olan - Çinliler'in *Kao-kü* tesmiye ettikleri- bir Töles kabilesiyle Kanglılar'ın akrabalığı hakkında şüphe beslemeye gerek yoktur. Bunun yanında Kanglılar ve Uygurlar, bugünkü Moğolistan'ın batı kısmında beraber yaşıyorlardı. Lisan bakımından da Uygurca ile fevkalâde benzerliklere sahipti[14].

II. KANGLILARIN TARİH SAHNESİNDE GÖRÜLMELERİ

M.Ö. III. asırda Hun (Kun)'lar büyük bir devlet kurarak, M.Ö. 177 yılında hâkimiyet sahalarını Hazar Denizi'ne ve Pamir yaylasına kadar genişlettiler. Milâddan sonra ise Hun Devleti'nin ağırlık merkezi, batıya yani Doğu Avrupa'ya doğru kaydı. Hunlar'ın esas kuvvetlerini Oğuz, Ogur, Kemak (Kıpçak), *Kanglı* zümreleri teşkil ediyordu ve bunlar batıya

---

[14] V.V. Barthold, " *Orta Asya'da Moğol Fütühatına Kadar Hristiyanlık*", (Almanca Tercümesinden Türkçeye çev. Köprülüzâde Ahmed Cemal) *Türkiyat Mecmuası*, I. (İstanbul 1925), s.90.

kaydıktan sonra da Moğolistan tarafında kalanları Tokuzoğuz, Onogur (On Uygur), Kay, Kun vb. isimler taşımaya devam ettiler[15].

V-VI. asırlarda Orta Asya'da görülen ve büyük bir kısmı Türk olup, Çinliler tarafından *Kao-kü (Kao-tch'ö)* tabir edilen kabileler birliği de, bu eski Hun boylarıyla alâkalı olmalıdır. Bunlar, Orhun nehri vadilerinden Sirderya boylarına kadar uzanan saha içinde hareket halinde ve yayılmış bir halde idiler [16].

Göktürk Hakanlığı çağında (VI -IX. yüzyıl), Orta Asya'da tarihî açıdan rol oynayan toplulukların başında yine çeşitli adlar altında gruplaşan bu Tölesler[17] gelmektedir. Ayrıca Çin kaynaklarında da Tölesler'in eski Hun boylarından olduğu ve bütün Orta Asya'ya yayılmış Türk kütleleri bütünü şeklinde zikredildiği görülmektedir. Bazı Çin kayıtlarına göre *Kao-kü (Kao-tch'ö=yüksek tekerlek)* diye adlandırılan bu Töles kabileleri, diğer Türkler gibi kendilerinin kurt atadan türemiş olduklarını kabul ediyorlardı[18]. Esas itibarıyla Han sülâlesi zamanında bugünkü Semerkand şehrinin civarında bulunan *K'ang-kü (K'ang-chü)* boyunun karıştırılmasında da bu eski *Kao-kü (Kao-tch'ö)* ananesinin tesiri vardır[19].

Kanglılar, VI.- VII. asırda Aral gölünün kuzeyinde bir Kıpçak grubu olarak yaşıyorlardı. Göktürk Hakanlığı'nın sınırları içinde bulunduklarından dolayı, onların hâkimiyeti altında olmalıdırlar. Kanglılar gibi yukarı İrtiş bölgesindeki Kimekler, Özkent, Talas ve Çu bölgelerindeki Yağmalar, Çiğiller, Kalaçlar, Argu, Yabaku, Çomul, Iğrak, Çaruk, Ezgiş ve Kençek gibi topluluklar hep doğu Türk kolları olup Göktürkler'le bağlantılı idiler. Ayrıca bunlar Göktürkler'in kavmî, içtimaî,

---

15 *Umu. T. T. G.*, s.45.

16 Bahaaddin Ögel,*"İlk Töles Boyları", Belleten*, XII/48, (Ankara 1948),s.826.

17 İ. Kafesoğlu (*Türk M. K.* s.90) Türkçe Töles kelimesinin *"asıl, kök,temel"* manalarına geldiğini ifade ediyor.

18 *Türk M. K.*, s.90.

19 *Bel.*, XII/48, s.826.

idarî, askerî ve kültürel varisleri idiler[20]. VIII. yüzyılda Kanglılar'ın Sirderya boyunda yaşadıklarını[21] bilmemize ve Göktürk Hakanlığı sınırları dahilinde bulunmalarına rağmen *Kanglı* adına Göktürk yazıtlarında hiç rastlanmamaktadır[22].

Yine IX. yüzyılda Kanglılar'a değinmeden önce, bölgenin siyasî ve etnik yapısını incelemekte fayda vardır. Bu asrın ikinci çeyreğinden itibaren Oğuzlar, Seyhun boyunda oturmakta idiler. X. yüzyılın birinci yarısında ise Seyhun tarafları ile onun kuzeyindeki topraklarda yaşıyorlardı[23]. İslâm coğrafyacılarına göre X. yüzyıldaki Oğuz ülkesi batıda Hazar denizine dayanıyordu. Bu yüzyılın başlarında o zamana kadar meskûn olmayan Hazar denizinin doğu kıyısındaki Kara-Dağ yarımadası, onlar tarafından işgâl ve iskân edilmiş ve bundan dolayı bu yarımada *Mangışlak* adını almıştır[24]. Mangışlak yarımadası o günden sonra da son yüzyıllara kadar *Türkmen yurdu* olarak kalmıştır[25]. Güneyde İslâm ülkeleri ile olan sınır ise, Harezm ülkesindeki Gürgenç şehri ve bilhassa bu şehrin kuzeybatısındaki Cit (Jit) kasabasında başlıyordu[26]. Doğu sınırı da Buhara'nın kuzeyinde Karacuk dağlarından İsficâb yani Sayram'a kadar uzanıyordu ki, bu şehir Oğuzlar'ın elinde değildi[27].

Bu yüzyılda Oğuzlar'ın kuzeyinde İrtiş havzasında (İdil veya Kama-İdil nehrinin yukarı yatağı-) *Kimek* adlı bir Türk kavmi

---

20 *Türk M. K.*, s.146-147.

21 *Bel.*, XII/48., s.48.

22 Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul 1991.

23 Faruk Sümer, *Oğuz.*, s.46; *Belleten*, XVII/3-4, s.367.

24 *Oğuz.*, s.46.

25 V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Ankara 1975, s.154.

26 *Oğuz.*, s.46.

27 *Bel.*, XIIV/3-4., s.367.

oturuyordu[28]. Hudûdu'l- Âlem'e göre Kimekler, Türk boylarının en kuzeyindeki bölgededir. İrtiş ve İtil Kimek'in güneyinde kalmakta olup, başlıca yerleşim bölgeleri Sibirya'nın batısı, İrtiş'in kuzeyi Obi'ye kadar olan bölgedir. Öte yandan Ural dağı Rus sınırının sonu ile Kimek sınırının başlangıcıdır ki, buna göre iki bölgenin insanları birbirleriyle direkt olarak komşu değillerdir[29]. Kimek kavmi birkaç kabileden ibaret olup, bunlar İmi, İmak, Tatar, Bayundur, Kıpçak, Nilgaz ve Ajlad'dır. Kaşgarlı Mahmud'da ise *Kimek* kelimesi olmayıp, İrtiş boylarında Yimekler'in oturduğu ve bunların da Kıpçaklar'ın bir oymağı olduğu söylenmektedir[30].

Destanlarda da Kimekler'in adı geçmemektedir. Çünkü XI. yüzyılda *Kimek* adı ortadan kalkmış ve kendisini iki önemli oymağından olan Kıpçaklar ve Yimekler'den, Kıpçaklar temsil etmişlerdir[31]. Şunu anlamaktayız ki, Kimek federasyonunun yeniden gruplanması, yeni ve etkili bir grup olan Kıpçaklar'ın liderliği altında olmuştur[32]. Kimekler İrtiş ve İtil havzasında yaşarlarken, Kıpçaklar da bunların kuzeybatısında İrtiş nehri havzasında yaşıyorlardı. O sıralar, Oğuzlar'la bu kuzey komşuları arasında bazen dostça, bazen de düşmanca münasebetler kurulmuştur[33]. Barış zamanlarında Kıpçaklar, çok soğuk kışlarda Oğuzlar'dan izin alarak batıya göç ediyorlardı.

X. yüzyılın sonlarında Kıpçaklar'ın nüfusu çoğalarak, daha güçlü bir el haline geldiler ve kısa zamanda Oğuzlar'ın sahip olduğu bozkırları işgal edip hızla yayıldılar[34]. 1 000 yıllarına doğru Oğuz Yabgu Devleti'nin yıkılmasına, Kimekler'den bir boy olan bu Kıpçaklar sebeb olmuşlardır.

---

28 *Ort. A. T. T. H. D.*, s.152-153.

29 *Hudûd al- 'Âlam,* (İngilizce terc. V. Minorsky), Cambridge 1982, s.304-305.

30 *Hud. Â.*, s.305.

31 *Bel.*, XIIV/3-4., s.368.

32 *Hud. Â.*, s.305 ; Ort. A. T. T. H. D., s.151-152.

33 *Türk M. K.*, s.144.

34 *Ort. A. T. T. H. D.*, s.151-152.

Bunun üzerine Oğuzlar'dan kalabalık bir kısım Karadeniz'in kuzeyinden batıya göçmüş (Uzlar), diğer bir kısmı Cend bölgesine oradan Horasan'a ve Anadolu'ya yönelmişlerdir[35].

İşte XI. yüzyılın başlarında Oğuzlar'ın batı ve güneye olan hareketleri de, bu kuzeyden gelen Kıpçaklar'ın sıkıştırması sonucu oldu. Oğuzlar gittikten sonra Sir-derya havzasında kalan toprakları ve Oğuzlar'ın baskısı ile giden Peçenekler'in Güney Rusya'da kalan yerleri Kıpçaklar'a ve onlara sıkı sıkıya bağlı olan Kanglılar'a geçti ve X. yüzyıl coğrafyacıları tarafından Oğuzlar'a nisbetle *Guz sahrası* denilen geniş bozkır, artık Kıpçaklar'a nisbetle *Deşt-i Kıpçak* olarak adlandırılmaya başlandı[36]. Kıpçaklar'ın en büyük kolu olan Kanglılar da bu yüzyıllarda devamlı Kıpçak kavmi ile birlikte zikrediliyor[37], ancak XII. yüzyıldan sonra bir kavim adı olarak geçiyorlardı[38].

XI. yüzyılda Harezm'e komşu olan eski Oğuz bozkırlarına Kanglı, Kıpçak, Kimek kabileleri ile beraber Uranlar da geldiler[39]. Bu yüzyılın birinci yarısının ortalarında Yenikent ve Cend yöreleri, batıdaki üst yurt ve kuzeydeki Karakum gibi yerler Kıpçaklar'ın elindeydi. Nitekim 1066 yılında Cend'e gelen Sultan Alparslan, orada Cend hanı yani Kıpçak beyini görmüştü[40]. Plana Karpini ve Rubruck, Yayık (İtil) ırmağı ile Seyhun arasındaki bölgeyi *Kanglı ülkesi (Kangıles, Cangle)* olarak anmaktadırlar[41].

XII. yüzyılın birinci yarısında ise, Mâverâünnehir'de Oğuzlar'ı ve Karluklar'ı görüyoruz. Bu her iki topluluğun da buraya sıkıştırmalar sonucu geldiği şüphesizdir. Özellikle Oğuzlar'ın buraya göç etmelerinin

---

35 *Türk. M. K.*, s.144-145.

36 *Ort. A. T. T. H. D.*, s.154.

37 *ayn. esr.*, s.157.

38 *Oğuz.*, s.367.

39 Fuad Köprülü, *"Uran Kabilesi"*, *Belleten*, VII/26, (Ankara 1943), s.240

40 *Oğuz.*, s.66.

41 *Oğuz.*, s.367.

sebebi Kanglılar'ın baskılarıdır. Aynı baskı yüzünden Avşar, Salur, Yıva ve diğer bazı boylara mensup oymakların da batı ve güneybatı İran ile Anadolu'ya göç ettikleri anlaşılıyor. Kanglılar'ı da Türk ülkesini istilâ etmiş olan Karahitaylar itmiş olmalılardır[42].

Kıpçaklar'ın büyük siyasî olaylara karışmaları ancak, XII. yüzyılın ilk yarılarında başlar. Kıpçaklar, 1120-1121 yıllarından itibaren Kafkasya müslümanlarına akınlar yapmışlar ve bu şekilde siyasî bir güç olarak ortaya çıkmışlardır. Kıpçaklar ve Kanglılar'ın yerleştiği büyük ülke o tarihlerde müslüman âleminin dışında kalıyordu. İslâm memleketlerine komşu şehirlerde bile, müslüman olmayan Kanglılar'ın da dahil olduğu Kıpçak hanlıkları mevcut idi[43]. Meselâ, XII. yüzyılda merkez şehri Suğnak (bugünkü Sunak-Kurgan harabeleri) olan Kıpçak hanlığından bahseden İslâm kaynaklarında, oralarda yaşayan Kıpçak ve Kanglılar'ın ancak XII. yüzyılın ikinci yarısında Harezm ile olan sıkı münasebetleri sayesinde, İslâmiyeti kabul ettikleri söylenmektedir[44].

---

[42] *Oğuz.*, s.100.

[43] V.V. Barthold (*Ort. A. T. T. H. D.*, s.156.)'a göre: Kıpçaklar'ın siyasî bakımdan birleşmedikleri yani bir devlet kuramadıkları halde, geniş topraklar işgal etmeleri, eşine az rastlanan bir örnek teşkil etmektedir. Ayrı ayrı Kıpçak hanları bulunmasına rağmen, bütün Kıpçaklar için hiçbir zaman ortak bir han olmamıştır.

[44] *Ort. T. T. H. D.*, s.156-157; F. Sümer (*Oğuz.*, s.101.)'e göre: Aşağı Seyhun'da Oğuzlar ile Kıpçaklar (Kanglılar) yanyana yaşıyorlardı. Oğuz şehirlerinden olan Suğnak, daha sonra Kıpçak şehri olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

HAREZMŞAHLAR DEVRİNDE KANGLILAR

I. KURULUŞ DEVRİNDE

Bozkırlardan, Harezmşahlar[45] 'la temasa gelen Kanglı, Kıpçak ve Uran boyları, Harezm Devleti tarihi bakımından büyük önem taşımaktadırlar. Eskiden beri bozkırlardaki Türk kavimleriyle iktisadî münasebetlerde bulunan Harezm sahası, etnik yapısı itibarıyla coğrafi konumunun tesirinden kurtulamadı. Türk boyları Harezmşahlar Devleti'nde kendileri için müsait şartlar bularak, XII. yüzyılın sonlarına doğru kitleler halinde Harezm'e geldiler ve devletin çeşitli askerî ve siyasî kademelerinde görev aldılar[46]. Oğuzlar, Kalaçlar, Kimaklar, Bayavutlar, Kıpçaklar ve bilhassa Kanglılar birbirleriyle karışarak bölgenin Tacik asıllı simâsını süratle Türkleştirdiler. Bu hususta daha çok Kıpçak şubelerine mensup Türk unsurlarının etkili olduğu görülmektedir[47].

---

45 Hazar denizinin doğusunda Ceyhun nehrinin aşağısının her iki tarafında bulunan ülkeye, Harezm ülkesi ismi verilmiştir. Bu bölgenin başkenti de kaynaklarda Gürgenç (Gürganç, Ürgenç) olarak geçmektedir. Adı geçen bölgeye hâkim olan veya idare eden kimselere ise *Harezmşah* ünvanı verilmekteydi.

46 *Har. D. T.*, s.130.

47 Fuad Köprülü, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1934, s.200-201.

Türkler'in Harezm'e gelmesinden önce burada Afrigîler (995'e kadar), Me'mûnîler (995-1017) hüküm sürmekteydi[48]. Gazneli Sultan Mahmud, Harezm'i işgal ettikten sonra bölgenin idaresini 1017 yılında Altuntaş'a verdi. Bunun vefatından sonra oğlu Harun idareyi ele geçirdi.

Az bir zaman sonra 1041 tarihinden itibaren Kanglı ve Kıpçak boylarından olan bir kısım emirler, 1097 yılına yani Harezmşahlar Devleti'nin kuruluşuna kadar bu topraklarda hüküm sürdüler[49]. Bunlar bir birlik içinde hareket etmedikleri ve en azından 1181 yılına kadar bölgede azınlık durumunda kaldıkları için, siyasî tarih sahnesinde bir devlet olarak gözükmediler. Kısaca *Harezm'in Türkleşme devri* diyebileceğimiz bu dönemde, Kanglı ve Kıpçaklar'ın temsil ettiği bir Türk kültürü bölgeye yerleşti[50].

Kıpçak ve Kanglılar'ın Harezm bölgesinde bulundukları sıralarda Selçuklu Sultanı Alparslan (1063-1072) tarafından bu bölge zaptedildi. Bundan sonra bu bölge Selçuklular'ın atadığı valiler tarafından idare edilmeye başlandı ve Harezm'in tahsisatı Selçuklu saraylarında vazifeli taştdarlara ayrılmaya başlandı.

Harezmşahlar'ın atası kabul edilen Melikşah'ın taştdarı Anuştegin de saraydaki vazifesi sebebiyle Harezm'in gelirinden faydalanmış, fakat görevini bırakamadığı için merkezden gönderdiği nâibleri vasıtasıyla bu bölgeyi idare etmiştir[51]. Reşideddin, Anuştegin'in *garçe* lâkabını *guzce* okuyarak onu Oğuzlar'dan saymakla beraber[52]; Z.V.Togan onun isminin, *enûşe (nûşe, nûç, tigin)* gibi Tiyanşan sahası Türkleri arasında kullanılan iki kelimeden meydana geldiğine ve torunlarının maiyetlerinin Oğuzlar'ın aksine Yimek, Kanglı, Kıpçak ve Yugurlar'dan oluştuğunu, dolayısıyla Anuştegin'in de Oğuz olmaması gerektiğini ileri sürmektedir.

---

48 E.Merçil, *Müslüman- Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1991, s.190.

49 Zeki Velidî Togan, *Harizm mad.*, *İsl. A.*, V., s.250;

50 *İsl. A.*, V., s.250.

51 E. Merçil, s.190.

52 *Har. D. T.*, s. 41.

Z. V. Togan, Barthold'un bu lâkabı *garça*[53] okumasına rağmen, bu kelimenin *gurçe (küçük Gur=Uğur)* olmasının mümkün olabileceğine değinmekte ve Harezmşahlar zamanında Kıpçak zümresine mensup Türkler'e *Yuguroğulları (Yugur zâdagân)* denildiğini söylemekte, Anuştegin'in halefi İlkinci b. Koçkar'ın da Kun Türkleri'nden geldiğini, Kanglı, Kun ve Koman gibi boyların hemen hemen birbirinden farksız Türk zümreleri olduğunu zikretmektedir[54] .

Sultan Berkyaruk devrinde(1094-1104) bu bölgeyi İlkinci (Ekinci) b. Koçkar[55] adında bir vali idare etmiş, Anuştegin ve İlkinci'nin üstlendiği roller sayesinde Harezm ülkesi süratle Türkleşmiştir.

İlkinci b. Koçkar'ın öldürülmesinden sonra, 1097 tarihinde Anuştegin'in oğlu olan Kutbeddin Muhammed, Sultan Berkyaruk tarafından Harezmşah tayin edildi ve Harezmşahlar Devleti'nin kurulması için ilk adım atılarak, Z.V. Togan'ın *Kanglı Harezmşahlar devri* olarak da andığı Anuştegin oğulları devri başladı[56] . Kanglılar'ın idarî ve ve askerî müesseselerde görev almaları neticesinde, orduda ve sarayda Türkçe

---

53 V.V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s.345-346. Anuştegin Selçuklu emirlerinden Bilge-tegin'in kölesiydi. Bilge-tegin onu Garcistan'dan satın aldığı için ona *Garca* lakabını vermişti. Anuştegin Bilge-tegin tarafından Selçuklu sarayına götürülmüştü.

54 *İsl. A.*, V., s.250.

55 V.V. Barthold (*Moğ. İ. K. T.*, s.346) kelimeyi *İkinci* okuyor.Fuad Köprülü ise şair Abd'ül -Vasi'-i Cebeli'nin şiirine dayanarak, *İlkinci* tarzında okunmasını uygun buluyor. *ayn. mlf.* *"Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşe'i Mes'eleleri"*, *Belleten*, VII/28, (Ankara 1943), s.263.

56 *İsl. A.*, V., s.250.

konuşma dili olarak hâkim oldu. Hatta bunların diline dair Şams b. Kays tarafından yazılan lûgat kitabı da bu dili *Kanglı dili* olarak tesbit eder[57].

Selçuklular'a sadık bir şekilde hizmet eden ve aynı zamanda Harezm bölgesinde nüfûz ve kudretini çoğaltan Kutbeddin Muhammed'den sonra yerine oğlu Atsız, Sultan Sencer tarafından Harezmşah olarak atandı. Grousset, Anuştegin'in torunu Atsız'ı Kanglı Türkleri'nden saymaktadır[58].

Başlangıçta babası gibi Selçuklular'a sadık şekilde hareket eden Atsız, daha sonra Cend ve Mangışlak gibi askerî bakımdan önemli bölgeleri ele geçirerek nüfûz ve kudretini arttırdı[59]. Onun bağımsız davranması, Sultan Sencer'in Harezm üzerine sefere çıkmasına vesile oldu.

Harezm bölgesini 1138 yılında Atsız ile yaptığı savaşta istilâ eden Sultan Sencer, buranın idaresini yeğeni Süleymanşah'a verdikten sonra, Merv'e döndü. Atsız hemen akabinde harekete geçerek, Harezm'e tekrar hâkim oldu. Fakat 1141 yılında Sultan Sencer'e tekrar yenildi ve itaatini arzetti[60].

Bundan sonra Atsız'ın talihi, Sultan Sencer'in aksine değişti. Karahanlı hükümdarı Mahmud ile idaresi altındaki Karluklar ve Kanglılar arasında çıkan anlaşmazlıklar, bu boyların Karahitaylar tarafından desteklenmesi ve Karahitaylar'ın 1137 yılında Hocend civarında Mahmud'u yenmeleri, onun Sultan Sencer'den yardım istemesine sebeb oldu.

Esasen Karahanlılar'ın emri altındaki bu Türk boyları arasından 16.000 çadır halkı, daha Arslan Han Muhammed zamanında doğudan gelecek istilâları önlemek amacıyla, memleketin doğu sınırlarındaki dağ

---

57 Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s.160, 202.

58 R. Grousset, *Histoire de l'Asie*, I., Paris 1921, s.190.

59 *İsl. A.*, V., s.250; F. Sümer (*Oğuz.*, s.366-367)'e göre; Sencer'in Harezm fetihnâmesinde Mangışlak ve Cendliler, *gaziler* ve *murâbıtlar* olarak vasıflandırılmışlardır. Bu durum buradaki müslüman Türkler'in, Kanglılar ile sürekli savaş halinde bulunmalarından kaynaklanmaktaydı.

60 *Moğ. İ. K. T.*, s.346-347.

geçitlerine yerleştirilmiş ve sayılarının artmaması için çeşitli önlemler alınmıştı. Kendileri için alınan tedbirlerden bunalan bu boylar, Karahitaylar'dan Gürhan'a katıldılar. Cüveynî'ye göre Gürhan, az zamanda 40.000 kişilik bir kuvvetin başına geçmiş ve bu arada Kanglılar ve Karluklar arasında nüfûzunu tesis etmiştir. Karahanlı soyundan gelen Balasagun[61] 'daki han, bu tehlikeli gelişmeyi göremediği gibi topraklarında yaşayan Kanglılar ve diğer unsurlardan kurtulmak için Gürhan'a müracat etti. Karahitaylar tarafından da bu fırsat değerlendirilerek görünüşte hanı desteklemişler fakat Balasagun'u zaptetmişler, Kanglılar'ı disiplin altına almışlar, Kaşgar ve Hoten'i ele geçirmek suretiyle bölgeye tamamen hâkim olmuşlardı[62] .

Yukarıda Mahmud'un Sencer'den yardım isteğini zikretmiştik. Karluklar ve Kanglılar da Gürhan'ın idaresi altındaki Karahitaylar'dan yardım istedi. Katvan denilen yerde 9 Eylül 1141 tarihinde yapılan savaşta Sultan Sencer, Karahitaylar karşısında hayatının ilk yenilgisini aldı ve Ceyhun nehrinin ötesinde kalan toprakları kaybetti[63] .

Sencer'in Oğuzlar'ın eline esir düşmesiyle Selçuklular'ın zaafa uğramasından istifade eden Atsız, Harezm bölgesini kendi keyfine göre idare etmeye başladı[64] . Atsız 1156 tarihinde öldükten sonra yerine geçen oğlu İl-Arslan, kendisine karşı çıkan kardeşlerini ve amcalarını ortadan kaldırarak rakipsiz olarak Harezmşahlar tahtına çıkdı. 1157 tarihinde

---

61 Balasagun VII. ve XIII. asırlar arasında Orta Asya Türk hakanlarının payitahtlarından biridir. Moğollar tarafından bu şehir *Gobalık* tesmiye edilmektedir ki bu da *güzel şehir* mânasına gelmektedir. Moğollar geldiği zaman (1218) Balasagun Cuveynî'nin Kanglı menşeli kabul ettiği Almalık Meliki Buzar Han'ın elinde bulunuyordu. Z. V. Togan, *"Balasagun mad."*, *İsl. A.*, II., s.269-272.

62 *Tar. C. G.*, II., s.70; C. E. Bosworth, *Kanghli mad.*, *Enc. I.*, VI., s.565; *Har. D. T.*, s.52-53.

63 E. Merçil, s.69.

64 *His. A.*, s.190; *İsl. A.*, V., s.250.

Sultan Sencer'in ölümünden sonra da istiklâlini ilan edip, Kanglı sülâlesine[65] dayanan bir Harezmşahlar Devleti kurma yoluna girdi.

Atsız ve İl-Arslan zamanlarında Harezm bölgesinin yerli halkıyla, Kanglılar'ın temasları her zaman düşmanca oldu. Bu durum Kanglı boy beylerinden birinin kızı olan Terken Hatun'un, Alâeddin Tekiş ile evlenmek suretiyle iki taraf arasında akrabalık tesis edinceye kadar Kanglılar'ın Harezmşahlar'a karşı hiç bir yakınlık göstermediklerine işaret eder.

II. ALÂEDDİN TEKİŞ ZAMANINDA

İl-Arslan öldüğü zaman büyük oğlu Alâeddin Tekiş, Cend şehrinde bulunuyordu. Bu durumdan istifade eden İl-Arslan'ın eşi Terken Hatun, kendi oğlu Sultan-şah'ı tahta geçirmişti. Alâeddin Tekiş bu fiilî durumu kabul etmedi ve Karahitaylar'a sığınarak onlardan yardım istedi. Nitekim bu yardımı sağlayan Alaeddin, Harezm'e yürüdü. Sultanşah ve annesi, bu Karahitay ordusuna karşı koyamayacaklarını anlayarak Harezm'den ayrıldılar ve Horasan hâkimi Müeyyed Ay-Aba'nın yanına gittiler. Onun yardımı ile tekrar Harezmşahlar tahtını ele geçirmeyi düşünüyorlardı. Tekiş ise savaş yapmadan Gürgenç'e girdi ve tahta çıkdı[66].

Sultan Alâeddin Tekiş, Harezmşahlar sülâlesinin en dikkate değer simâlarındandır. Hayatı boyunca uzun ve yorucu mücadelelere karışmak, bu arada 20 küsür yıl gibi uzun bir müddet tahtta hak iddia eden kardeşi ile uğraşmak zorunda kalmasına rağmen, devletini her sene biraz daha genişletti ve nihayet Bağdad yakınlarından Talas civarlarına kadar uzanan büyük bir imparatorluk tesis etti. Adil, halka karşı insaflı idi. Gittiği yerlerde ahali, onun şahsından ve icraatından daima memnun kalıyordu[67].

---

65 *İsl. A.*, V., s.250.

66 E. Merçil, s.192.

67 *Har. D. T.*, s.146.

Tekiş, Harezmşah olmadan önce Cend valisiydi ve daha o zamanlar özellikle bu şehrin etrafındaki toprakları ellerinde bulunduran gayr-i müslim Kıpçak boylarının, Karahitaylar'ın kışkırtmaları sonucu Harezm üzerinde rahatsızlık unsuru olduklarını biliyordu.

İşte Alâeddin Tekiş hiç küçümsenmeyecek bu tehlikeyi bertaraf etmek amacıyla, Sir-derya ötesinde bozkırlarda yaşayan bu Kıpçak Türk kitlelerini kendi devleti hizmetine çekmek istedi. Kısa zamanda Sir-derya ötesinde ***kâfirlerin memleketlerinde*** görülmeye başladı ve Barçınlıg Kend ile havalisini Harezmşahlar Devleti'ne kattı. 1181 yılında Kıpçaklar'dan Uran boyu reisi Alp Kara, hesapsız derecede kalabalık kuvveti ile itaatini arz ederek Harezmşahlar ordusuna katıldı[68]. Tekiş bu taze kuvvetler sayesinde, Talas'a kadar uzanan geniş bölgeleri Karahitaylar'ın boyunduruğundan kurtardı. 1182 yılında ise Alp-Kara Uran, büyük oğlu Kıran[69]'ı ve Yuguroğulları[70]'ndan büyük bir heyeti Harezmşah'ın hizmetine göndererek, *geçen yılki gibi bu yıl da aynı hizmeti yapmaya hazır olduğunu ve emirlerini beklediğini* söylüyordu. Bunun üzerine Tekiş, onları Cend valisi olan oğlu Nâsır ü'd-din Melikşah'ın yanına yolladı ve kâfirlere karşı birlikte hareket etmeleri talimatını verdi[71].

Alp-Kara ile oğlunun, Cend valisi Melikşah'ın idaresinde ve Harezmşah'ın kendi emirlerinden on kumandanın Harezm kuvvetleriyle Sir-derya'nın kuzey-doğu taraflarında esaslı bir şekilde faaliyete geçtiği[72] bu tarihlerde, vesikâlarda bozkır kavimleriyle ilgili haberlerin kesildiği görülmektedir. Fakat 1195 senesinde o istikamette yeni hareketler dikkat çekmektedir ki, anlaşılacağı üzere aradan geçen 10-12 yıllık zaman zarfında Kıpçaklar her fırsatta Harezm topraklarına saldırmaktan geri

---

68 İ.Kafesoğlu, *Tekiş mad.*, *İsl. A.*, XII/1, s.136.

69 Alp Kara'nın oğlunun ismi bazen *Fırân* şeklinde de yazılmıştır. Bkz. *Moğ. İ. K. T.*, s.363. Ancak *Kıran* şeklinde okunması filoloji bakımından daha doğrudur. *Bel.*, VII/26, s.232.

70 Ugur kabilesine mensup beylerin çocukları.

71 *Moğ. İ. K. T.*, s.363 ; *Bel.* VII/26, s.233-234.

72 *Har. D. T.*, s.101.

kalmamışlardır. Özellikle Harezmşah Tekiş'in son yıllarını halife ile giriştiği siyasî mücadeleler yüzünden Irak'da geçirmesi ve bozkır sınır güvenliğinin ihmale uğramasını fırsat bilerek, Sir-derya boylarında hâkimiyeti ele geçirmeye başlamışlardır.

Cüveynî bu senede Sultan Tekiş'in, Sığnak ve Cend havalisine hâkim olan Katır Buku Han[73] 'a karşı sefere çıktığını bildirmektedir[74]. Sultan Tekiş, kalabalık bir ordu ile Cend'e yaklaşınca Katır Buku çekildi ve Harezmşah tarafından takip edildi. Fakat Harezmşah'ın hassa birlikleri arasındaki bir kısım Uranlar, akrabalarıyla savaşmak istemiyorlardı. Hatta daha ileri giderek, Harezmşah'ı muharebe sırasında terk edeceklerine dair Katır Buku ile anlaştılar. İki taraf 18-19 Mayıs 1195 yılında karşılaştıklarında Uranlar mevkilerini terk edip, ordunun ağırlık ve malzemelerini yağmaladılar. İslâm kuvvetleri bozuldu, çoğu savaş alanında can verdi. Pekçoğu da aşırı sıcak ve susuzluğun etkisiyle bozkırda telef oldular. Tekiş, 18 gün sonra Harezm'e dönebildi. Sultan Tekiş, yukarıda bahsedildiği gibi Irak olaylarından dolayı bu cepheyle fazlaca yakından ilgilenememişti.

Ancak 1197 senesinde Katır Buku ile yeğeni Alp Direk[75] arasında çıkan anlaşmazlık sayesinde, bozkırdaki tehlike kendiliğinden halledildi.

---

73 Orhun kitabelerinde ve Uygur eserlerinde de tesadüf edilen *Kadır* veya *Katır* kelimesi Türklerde kullanılan *kuvvetli, büyük, şiddetli* anlamında bir ünvandır. Arapça *kudretli* manasına gelen *Kadir* kelimesiyle de hiç bir alâkası yoktur. Bkz. *Bel.*, VII/26, s.232-233. Div. L. T., I., s.364' de ise *Kadır* kelimesi *güç, sarp, zor* mânasında kullanılmakta olup, *Hakanların sert ve çetin olanına denir* şeklinde bir açıklama mevcuttur. *Buku* kelimesi ise İslâmiyetten önceki zamanlardan beri Türkler arasında yayılmış bir ünvan olup *şef-kumandan* anlamına gelmektedir. Bkz. W. Eberhard, *"Bir Kaç Eski Türk Ünvanı Hakkında"*, *Belleten*, IX/35., (Ankara 1945), s. 337.

74 *Tar. C. G.*, II., s.31.

75 V.V. Barthold (*Moğ. İ. K. T.*s.366.)'a göre; burada adı geçen Alp Direk ile Alp Kara aynı şahıslardır. Ayrıca aynı görüş için bkz. *Bel.*,VII/26, s.235. Oysa böyle bir benzetme hatalıdır. Bu şahısların aynı olduğuna dair, isimlerinin ilk kelimeleri olan *Alp*

Alp Direk Cend'e gelerek elçilerini Harezm'e gönderdi ve yardım gördüğü takdirde Katır Buku'yu ortadan kaldırabileceğini, onun mülkünü de sultana teslim edeceğini bildirdi. Bu sırada Nişabur valisi olan oğlu Kutbeddin Muhammed'i merkeze çağıran Tekiş, onu yanına alarak Sir-derya'ya ilerledi. Cend civarında Alp Direk'in arkasından gelmekte olan Katır Buku ile karşılaştılar.

Kanglılar'ın da dahil olduğu Kıpçaklar ağır bir hezimete uğradı. Katır Buku kendisinin ileri gelen adamları ile birlikte esir edildi. Bundan sonra Katır Buku'nun taraftarları Alp Direk'e bağlılıklarını arzettiler. Alp Direk vasıtasıyla Kıpçak unsurları Harezmşahlar'a boyun eğdilerse de bu durum fazla uzun sürmedi. Bir müddet sonra, Alp Direk bölgede rahatsızlıklık unsuru olmaya başladı. Harezmşah, Alp Direk'e karşı amansız rakibi Katır Buku'yla anlaştı. Onu serbest bırakarak büyük bir ordu ile Alp Direk üzerine gönderdi. 1199 yılında ise bu kez Katır Buku'nun, Alp Direk'e karşı zafer kazandığı haberi geldi[76].

Bu şekilde Harezmşahlar'a bağlanan Kıpçak, Uran, Kanglı gibi bozkırlı Türk unsurları, bilhassa Sultan Tekiş'in bozkır Türk beylerinden birinin kızı olan muhtemelen Kanglı prensesi Terken Hatun[77] ile evlenmesinden sonra kalabalık kitleler halinde gelerek, Harezmşahlar'ın askerî kuvvetini teşkil etmeye başladılar[78]. Terken Hatun, kendisi ile beraber akraba Türk boylarını bu ülkeye sürükledi ve onların en

---

kelimesinden başka hiç bir delil bulunmamaktadır. Ayrıca 14 sene önce Uran kabilesini Harezm'e getiren ilk şahsın Alp Kara olduğu ve o tarihden itibaren Harezm ordusunda görev aldığı düşünülürse, yeni ortaya çıkan Alp Direk'le alâkası olamayacağı aşikârdır. *Har D. T.*,s.130.

76 *Tar. C. G.*, II., s.31-33. Bu konuda daha geniş bilgi için *bkz. Har. D. T.*, s.129-130.

77 Osman Turan, *"Türkân değil Terken", Türk Hukuk Tarih Dergisi,* C.I., (Ankara 1944), s.67-73' e göre; çoğunlukla Türk hükümdar hanımlarının ismi olarak görülen *Türkân* kelimesi özel isim olmayıp *Kraliçe hakan* anlamına gelir. Doğru okunuşu *Terken* dir. *Terken* kelimesinin hükümdar hukukuna sahip, kendisine itaat edilen *hatun* anlamı için *bkz. Div. L. G.*, I., s.376, 441.

78 *İsl.A.*, XII/1., s.138.

mükemmel hamîsi oldu. Kendisine makam ve mevki temin ederek, onların devlet içinde ayrı bir askerî sınıf halinde şekillenmelerine sebebiyet verdi[79].

Tekiş'in Kanglı, Kıpçak, Uran vs. Türkler'den oluşan ordusu devrin en seçkin ordusu idi. Yine aynı soydan kumandanlarla sevk ve idare edilen bu ordunun mevcudiyeti 170.000'den fazlaydı. İlk zamanlarda Harezmşahlar için şüphesiz bir kuvvet olan Kıpçak-Kanglı unsuru devletin en belirgin özelliğini taşımakta olup, İslâm devletleri arasında Harezmşahlar Devleti'nin orjinal bir damgası mahiyetindeydi[80].

Tekiş bu Kıpçak emirlerinin hizmetlerini kabul edip, kuvvetli bir ordu kurmuş ve askerî başarılar kazanmış olduğu halde bunların bozkırlardaki düşmanlarına karşı mücadelesinde güvenilir olmadıklarını görmüştür. Tekiş'in karısı ve Muhammed'in annesi Terken Hatun gibi zeki bir kadının kumandası altındaki bu askerî aristokrasinin nüfûzu, az zaman içinde tahtın otoritesini sarsmıştır. Kıpçak unsurları, kurtarıcı olarak geldikleri ülkeyi hiç bir engelle karşılaşmadan yağmalamışlardır[81].

III. ALÂEDDİN MUHAMMED ZAMANINDA

Tekiş 1200 tarihinde ölünce, yerine oğlu Alâeddin (Kutbeddin) Muhammed geçti. Sultan Muhammed zamanında Harezmşahlar Devleti güçlü görüntüsünün yanında idarî ve siyasî bakımdan birlikten ve her hangi bir idealden mahrum, çeşitli menfaat gruplarının çarpıştığı bir durumdaydı. Valide Terken Hatun nüfûz ve hâkimiyetini genişletmek maksadıyla, Sultan Muhammed fevrî hareketleri ve otoriteyi elden kaçırmamak için yarış ediyorlardı. Devletin dayanağı ordu ise yerli halk ile hiç münasebet ve hatta müsbet yolda teması olmayan yabancılardan

79 *Har. D. T.*, s.131.

80 *ayn. esr.*, s.146,179,131.

81 *Moğ. İ. K. T.*, s.371.

oluşuyordu. Tacik denilen İranlılar; Kıpçak, Uran, Kanglı, Karluk, Uğrak, Kalaçlar'dan müteşekkil kendi görenek ve telâkkilerine göre ayrı bir zümre halinde yaşayan orduya ısınamamışlardı[82]. Cüveynî'nin ifadesine göre, yerli halk tarafından bu boylara *a'cemiyân (yabancılar)* nâmı veriliyordu. Reislerinin emirlerinden başka hiç bir düzene bağlı olmayan bu unsurlar geçtikleri sahalarda dehşet ve sefalet saçıyor, buldukları her şeyi yağma ediyorlardı. Yerli halk bunların şerrinden ancak müstahkem yerlere, yani etrafı kalelerle çevrilmiş kasaba ve şehirlere kaçmak suretiyle kurtulabiliyorlardı[83].

Cüveynî'nin verdiği malûmata göre, Muhammed Tekiş'in ordusunun büyük bir kısmı Uran kabilesine mensup kişilerden oluşuyordu. Muhammed'in annesi Terken Hatun da bu kabileye mensuptu. Yine aynı müellif bu kadının Kanglı kabilesine mensup olduğunu, bundan dolayı Terken Hatun zamanında bunların her tarafı istilâ ettiklerini söylemektedir[84]. Harezmşahlar devriyle çağdaş müverrihlerden *Tabakât-ı Nâsırî* müellifi, Terken Hatun'un Kıpçak reislerinden Kadır Han'ın kızı olduğunu tasrih etmektedir[85].

Harezmşahlar sülâlesinden Celâleddin Mengüberti'nin müverrihi Nesevî ise, Terken Hatun'un Yimek kabilesinin bir şubesi olan Bayavut[86] obasından olduğunu yazmaktadır. Hatta yine aynı kaynakta, onun babasının Bayavut kabile reisi olan Cenkşî adında biri olduğu zikredilmektedir[87]. Terken Hatun'un, oğlu Muhammed'in saltanatı

---

82 *Har. D. T.*, s.221.

83 *Tar. C. G.*, II., s.162; Bel. VII/26, s.237.

84 *ayn. esr.*, II., s.88,162.

85 *ayn. esr.*, II., s.254.

86 F. Köprülü (*Bel.*, VII/26, s.237)'ye göre bu Bayavut'lar, O.Houdas'ın zannettiği gibi Moğol kabilesi değil, yirmi dört Oğuz boyundan biri olan Bayat'lardan ayrılmış bir Türk kabilesidir. Bayavutlar hakkında *bkz. ayn. mlf. "Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar", Türkiyat Mecmuası*, I., İstanbul 1925, s.201-202.

87 *Sir. S. C.*, s.72; *His. M. T.*, s.37; *Oğuz.*, s.44; *Har. D. T.*,s.129.

zamanında siyasî ve idarî işlerdeki büyük nüfûzu bir dereceye kadar da ordunun mühim kısmını teşkil eden Kıpçak unsurlarının kendisine kan bağı ile bağlı olmasından ileri geliyordu[88].

Terken Hatun, Harezmşahlar Devleti'nin idaresi ve siyasetinde hemen hemen Sultan Muhammed ile aynı derecede nüfûza sahip diğer bir hükümdardı. Bazı hallerde hatta oğlundan da ileri idi. Sultanın emirleri ve fermanları, Terken Hatun'un müdahalesi ile bozulur ve itibar görmezdi. Terken Hatun'un büyük seyyidlerden ve meşhurlardan oluşmuş yedi kişilik ayrı bir *İnşa Dîvânı* vardı. Yani valide sultan da kendi isteğine göre sarayından devlet işlerini ele almakta, fermanlar çıkarmaktadır. *Hüdâvend-i Cihân* yani dünyanın sahibi lâkabını taşıyan Terken Hatun'un bir tuğrası vardı. Nesevî'nin belirttiğine göre en küçük ve en önemsiz işlerde bile annesinin emirlerine karşı gelemeyen Harezmşah, ülkenin hiç bir mühim kısmını annesine haber vermeksizin zaptedemezdi[89]. Bundan anlaşılıyor ki, fetholunan bölgelere nâib ve memurların büyük bir kısmı Terken Hatun tarafından tayin edilir ve bunlar icabında sultanın müdahalesi dışında yine onun tarafından değiştirilirdi.

Cüveynî de Terken Hatun'un ayrı payitahtı, sarayı ve ayrı ıkta'ları olduğundan bahsetmektedir. Sultan Muhammed Semerkand'ı aldıktan sonra burayı kendine payitaht yapmış, Gürgenç'i de validesine bırakmak zorunda kalmıştır[90]. Terken Hatun'a devletin dizginlerini bırakan ve üstün kuvveti sağlayan unsur, bozkırlardan gelen Türk kabilelerinden müteşekkil ordu idi. Zira orduda erlerinden en yüksek kumandanlarına kadar ezici bir çoğunluk, Terken Hatun'un teşvik ve himayesi sayesinde akrabaları olan Kıpçak-Kanglı unsurlarından oluşuyordu[91].

Nitekim, Sultan Muhammed 1207 yılından itibaren Mâverâünnehir işlerine karışmak ve Karahitaylar'la hesaplaşmak yoluna girmiş

---

88 *Bel.*, VII/26, s.273.

89 *Sir. S. C.*, s.50, 72-73.

90 *Tar. C. G.*, II., s.162; *Har. D. T.*, s.208-209; *Türk M. K.*, s.348.

91 *Tar. C. G.*,II., s.162; *Sir. S. C.*, s.50; *Har.D. T.*, s.210.

bulunuyordu. Sultan doğuya gitmeden önce Horasan'ı ve sonradan ele geçirilen yerleri sağlam bir inzibat ve idare ile emniyet altına almak istemişti. Bu amaçla garnizonunu takviye ettiği önemli bir şehir olan Nişabur'u annesinin akrabalarından yani Kanglı Türkleri'nden Emir Kezlik[92] Han'a vermiş, Merv'de Serahs'da ve diğer yerlerde ayrı muhafız kıt'aları bırakmış ve bütün valilere siyaset ve ihtiyat tavsiyelerinde bulunmuştu. Taberistan'da kardeşi Ali-şah, Herat'da Emir Hüseyin b. Harmil bulunuyordu[93]. Cüveynî'ye göre Sultan Muhammed'in Karahitaylar'la savaşırken ortadan kaybolduğu, Gürhan'a esir düştüğü veya öldüğü söylentilerinin çıkması Herat valisi Emir Hüseyin ve Nişabur valisi Emir Kezlik'in isyanlarına sebeb oldu. İsyan, sultanın Harezm'e dönmesinden ve 30 Mart 1208 yılında Nişabur'a varışından sonra bastırıldı. Herat valisi, Harezmşah'ın gelmesi ile onun tarafına geçti. Harezmşah'ın müşâvirleri yeminini defalarca bozan bir adamın güvenilir olmadığı konusunda sultanı kandırdılar ve Hüseyin idam edildi[94]. Nişabur valisi Kezlik'in isyanına gelince; sultan Nişabur'a girdikten sonra Kezlik'in oğlu Mâverâünnehr'e Karahitaylar'a kaçtı. Ancak Amu-derya sahilinde Harezm ordusu arkasından yetişerek, bütün maiyetiyle birlikte Kezlik'in oğlunu katletti. Kezlik ise Harezm'e kaçtı. Terken Hatun, ona Sultan Tekiş'in mezarına iltica etmesini söylediyse de tavsiyesine uymasına müteakip katlettirdi ve başını oğluna gönderdi. Bundan Terken Hatun'un o sıralarda âsi akrabasına yardım etmeye cesaret edemediği anlaşılmaktadır[95].

Harezmşah Muhammed'in esareti veya kayıplığı sırasında meydana gelen bu olaylar, devletin fiilen çöktüğü manzarasını gösteriyordu. Gur sahası, Taberistan, Horasan ve Herat bölgesi Harezm ile

---

92 *Tar. C. G.*,II.,s.69'da *Kezli* şeklinde geçiyor. *Kezlik* küçük kadın bıçağı ve okun kirişe dayanan yerini oymak amacıyla kullanılan bir çeşit bıçak anlamına gelmektedir. *bkz. Div. L. T.*, I, s.478.

93 *Har. D. T.*, s.166.

94 *Tar. C. G.*, II., s.67.

95 *Kâm. T.*, XII., s.212-218; *Moğ. İ. K. T.*, s.382-384.

ilgisini kesmişti. Bunun yanında Mâverâünnehir'de Karahitaylar'a karşı olan yenilgisi de, Moğol istilâsı göz ardı edilirse Harezmşah'ın uğradığı en büyük başarısızlıklardan biridir[96].

Sultan Muhammed'in Cengiz Han kuvvetleriyle ilk defa karşılaşıp çarpışması[97], bozkırlarda yaşayan Kıpçaklar'a karşı yaptığı akınlar sırasında olmuştur. Bu çarpışma hakkında dört tarihçinin birbirinden ayrı rivayetleri vardır. İbnü'l-Esîr, sultanın bu seferi Otrar felaketinden (1218) sonra yaptığını söyler. Nesevî, selefinin kronolojik hatasını düzeltmeye çalışarak, seferi 1215-1216 yılında gösteriyorsa da o da İbnü'l-Esîr gibi Moğollar'ın Güçlük'ü yendikten sonra Harezmşah ile savaştığını belirtir. Halbuki, Güçlük'ün yenilgisi 1218 yılına rastlamaktadır[98]. Cüzcânî'ye göre Sultan Muhammed'in bu seferi 1218 yılında[99] Yimek reislerinden Kanglı başbuğu Kadır Han[100] üzerine olmuştur. Sultan, Türkistan'ın Yugur[101] şehrine kadar Kadır Han'ı kovalamış, bu sırada Moğollar ile karşılaşmıştı. Bu rivâyetin doğruluğu, Subudey'in Merkitler'i mağlup ettiği yerin Çin kaynaklarında *Yu-ku*[102] olarak bildirilmesinden kaynaklanıyordu[103]. Cüveynî'ye göre ise, Otrar felaketinden sonra sultan Buhara'ya geldi ve memleket işlerinin bozulduğu o günlerde -30 Ekim ile 30 Aralık 1218 tarihleri arasında - vaktini eğlencelerle geçirdi[104]. Sonra

---

96 *Har. D. T.*, s.178.

97 İlk Moğol- Harezmşah karşılaşması hakkında; *Moğolların Gizli Tarihi* (çev. Ahmet Temir), T.T.K.yay., 2. baskı, Ankara 1986 adlı eserde malûmat yoktur.

98 *Kâm. T.*, XII., s.316-318; *Sir. S. C.*, s.16-19;

99 *Tab. N.*, s.1096; *Har. D. T.*, s.239.

100 Cüzcani (*Tab. N.*, s.1097)'ye göre: Kanglı başbuğu Kadır Han Yimekler'den olup, Safaktan-oğlu Tatar Yusuf'un oğlu idi. Yimekler, Kimaklar'ın Kıpçaklar'a akrabalığı olan bir kabilesidir. Bu husus için bkz. M. Kemal Özergin, *"Kimekler ve Kimek Devleti"*, Atsız Armağanı, s.385.

101 *Tab. N.*, s.1096'da *Yigur* olarak geçmektedir.

102 V.V. Barthold (*Moğ. İ. K. T.*, s.393.)' a göre: *Yu-ku* adı Merkitler'in reislerine de verilirdi.

103 *Har. D. T.*, s.239.

104 *Tar. C. G.*, II., s.81.

Güçlük'e karşı sefer yapmak bahanesi ile yola çıktı. Bu sırada Cengiz Han tarafından kovulan Merkitler'in, Tug-Togan'ın kumandası altında Kanglılar'ın memleketinde göründükleri haberini aldı[105]. Sultan bir taşla iki kuş vurmak fikrine kapılarak, Buhara yoluyla Cend'e gitti. Harezmşah orada gelenlerin yalnızca Merkitler olmadığını ve Cengiz Han'ın ordularının onları takip ettiğini öğrendi. Semerkand'a dönerek kuvvetlerini çoğaltan Sultan Muhammed, Cend'e geldiğinde Moğol ordusunun Merkitler'i imha ederek geri çekildiğini gördü. Moğollar, arkalarından yetişen sultanın tazyikine uğradılar. Tuşi (Çuçi)[106] ve diğer kumandanlar bu seferdeki görevlerini tamamladıkları için, Cengiz Han'dan izinsiz Harezmşah ile çarpışmaya taraftar olmadıklarını bildirdiler. Buna rağmen Harezmşah onların yorgun olduklarını hesaplayarak savaşa girişti. Büyük ve zinde ordusuna rağmen Harezmşah, Moğol kuvvetlerini ezemedi. Ordunun sağ kanadında bulunan büyük oğlu Celâleddin'in cesareti müslümanları yenilgiden kurtardı. Moğollar karanlık bastığında geri çekilerek ordugâhlarını terk ettiler. Umduğunu bulamayan sultan Semerkand'a döndü[107].

Terken Hatun'un baskısının en açık şekilde kendini gösterdiği mesele, veliaht tayini işi olmuştur. Sultan Muhammed veliahtlığa büyük oğlu Celâleddin'i tayin etmek istedi. Fakat Terken Hatun büyük torunu Celâleddin, ikinci torunu Rükneddin Gursançtı[108] dururken, kendisi gibi Kanglı Türkleri'nden olan bir kadından doğan Uzlag-şah[109] adlı diğer torununu veliaht tayin etti. Terken Hatun, veliahtlığa lâyık olan Celâleddin'in annesi Ayçiçek Hatun'a karşı sempati duymuyordu. Zaten Uzlag-şah'a verilen topraklarda hakikatte Terken Hatun'un hükmü sürüyordu[110].

---

105 *Moğ. İ. K. T.*, s.393-394.

106 Cengiz Han'ın ilk ve gözde olan hanımı Börte'den doğan en büyük oğlu.

107 *Tar. C. G.*, II., s.81-83; *Sir. S. C.*, s.18.

108 *Sir. S. C.*, s.44,66; *Har. D. T.*, s.210.

109 Mükrimin Halil Yınanç, *Celâleddin Harzemşah mad., İsl. A.*, III., s.49.

110 *Har. D. T.*, s.210.

Etnik bakımdan bir tarafta şehirli ve ziraatle uğraşan köylüleriyle Tacikler, diğer tarafta orduyu teşkil eden Türkler arasında Harezm Devleti tehlikeli bir durumda idi. Ordu, bozkırlardan tesadüfen seçilmiş Oğuz ve Kanglılar'dan oluşan askerlerden meydana gelmekteydi. Saltanata bağlılıktan yoksun bu unsurların da, Cengiz Han'ın ordusuna kendilerini kabul ettirmek için ihanet etmekten başka çareleri yoktu. Terken Hatun ise, Sultan Muhammed'in en beğendiği oğlu ve yıkılacak olan hanedanın tek yürekli insanı olan öz torunu Celâleddin'den nefret ediyor ve kuyusunu kazıyordu[111].

IV. MOĞOL İSTİLÂSI SIRASINDA KANGLILAR

Cengiz Han ile Harezmliler arasında meydana gelen gerginlik Harezmliler yüzünden olmuştu[112]. Sultan Muhammed'in Kıpçaklar'a karşı seferlerinden ve Yedisu'nun kuzey kısmının Moğollar'ın eline geçmesinden sonra, Harezmşah ile Cengiz Han komşu olmuşlardı. Bu şartlar altında Harezm'deki tüccarlar doğu Türkistan'dan geçmekten çekindiklerinden, Moğolistan'a kuzey yolundan girmek için uğraşıyorlardı[113]. Cengiz Han, Harezmşah Devleti ile dürüst ticarî ve siyasî ilişkiler kurmak amacıyla[114] 1218 yılında oğullarına, komutanlarına emirler göndererek, Harezm'den gelen tüccarlarla birlikte oraya gidip ticaret yapabilecek adamlar seçmelerini, değerli kumaşlar ve mallar getirebilmeleri için bu kişilere gerekli sermayeyi vermelerini emretti. Bu emir üzerine 450 kişi toplandı. Cengiz Han ve adamları tarafından seçilen tüccarlar Otrar'a vardıklarında, Terken Hatun'un akrabalarından olan Kanglı boyundan Gayır Han[115]

---

111 R.Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla - Cengiz Han - Timur,* (çev. M. Reşat Uzmen), İstanbul 1980, s.232.

112 *ayn. esr.*, s.233.

113 *Tar. C. G.*, I., s.135-136.

114 *Boz. İ.*, s.233.

115 *Tab. N.*, s. 966'da *Kadır Han* olarak geçmektedir.

lâkabını taşıyan Otrar valisi İnalcık[116] tarafından durduruldu. İnalcık soyundan ve mevkiinden aldığı güçle bu tüccarlara sert davrandı. Gereken saygı ve ilgiyi göremeyince orada bulunan bütün tüccarları hapsedip, mallarına el koydu. Tüccarları cezalandırmak amacıyla Sultan Muhammed'den izin alarak onları idam ettirdi[117].

Bu olay üzerine öfkelenen Cengiz Han, sultana bir elçi göndererek *tüccarların intikamını almak* amacıyla savaş yapmaya karar verdiğini bildirdi. O sıralarda Cengiz Han ordusunun bir kısmı, Güçlük Han ile Tog-Togan'ın peşine düşmüştü. Bu mesele halledilince ordusunu takviye ederek, Balkaş gölünün güneydoğusunda bulunan Kayalık'a geldi ve oradaki Karluk emiri Arslan Han kendisine katıldı. Yine Beşbalık'tan Uygur reisi İdi-Kut ve adamları, Almalık[118]'dan Sugnak-Tegin ve adamları da orduya katıldı[119].

Sultan Muhammed, Cengiz Han'ın üzerine geldiğini öğrenince, emrine 50.000 asker verdiği Gayır Han ile 10.000 kişilik ordunun başında bulunan Karaca'yı Otrar'da bıraktı. Kalenin surlarını sağlamlaştırıp, erzak ve techizatı sağladıktan sonra oradan ayrıldı. Barthold'a göre, Moğol ordusu 150-200.000 kişi arasındaydı. Cengiz Han görev taksimatı yaparak, oğulları Çağatay ve Ögeday'ı Otrar önlerinde bıraktı. Büyük oğlu Tuşi'yi Cend ve Barçınlıg Kent[120] taraflarına, bir gurup askeri de Hocent taraflarına yolladı. Kendisi ise Buhara'ya yürüdü. Otrar'da bırakılan Moğol kuvvetleri kalenin etrafını sardı. Otrar halkı, Moğol ordusuna beş ay karşı koyduktan sonra kıtlık baş gösterdi. Buna rağmen sağ çıkamayacaklarını düşünen Gayır Han teslim olmayı uygun görmedi ve

---

116 *İnal* Çağatay Türkçesi'nde şehzâde mânasına gelmekle beraber isim olarak da kullanılabilir. *Tar. C. G.*, I., s.136.

117 *ayn. esr.*, I., s.136-138; *Kâm. T.*, XII., s.316.

118 Balkaş Gölü'ne dökülen İli ırmağının kıyısındaki Kulca şehrine yakın bir şehir olup günümüzde Çin'in Tienşan bölgesi içindedir.

119 *Tar. C. G.*, I, s.138-139; *Kâm. T.*, XII.,s.317-318; *Boz. İ.*, s.233; *Moğ. İ. K. T.*, s.428.

120 Cend ve Suğnak arasında bir yer. *Tar. C. G.*, I., s.140.

adamlarıyla beraber tek kişi kalıncaya kadar cesurâne bir şekilde canla başla savaştılar. Ancak bir ay kadar dayandıktan sonra kale ve surlar Moğollar tarafından yerle bir edilerek Gayır Han öldürüldü. Moğol kuvvetleri kılıçtan kurtulanları ve sanatkârları, *kendilerine hizmet etsinler* diye alıp götürdüler[121].

Cengiz Han Buhara'ya doğru hareketi sırasında Zarnuk[122] kalesine geldi. Zarnuk halkının nezdine gönderilen Danişmend -Hâcib onları kendi istekleriyle teslim olmaya razı edebildi. Can ve mallarının emniyeti için kendisi kefil oldu. Bu vaat yerine getirilerek, yalnız istihkâmları tahrip ettiler ve bu şehre Moğollar *Kutlug-Balık* yani *Mesûd Şehir* adını verdiler. Cengiz Han oradan Buhara'ya giderken, o bölgenin yollarını çok iyi bilen bir Türkmen klavuz onları daha önce bilinmeyen bir yoldan götürdü. O tarihten itibaren o yola *Han yolu* adı verildi[123]. Önde Kanglı boyundan olan Tahir Bahadur[124] gidiyordu. Nur şehrine varmadan bir gece yolların üzerinde bulunan bahçelerdeki ağaçları kesip merdiven yapmalarını emreden Tahir Bahadur, şüphesiz kalenin muhasarasını düşünmüştür. Nur kalesi muhafızları onları kervancılar sanmışlar, hiç bir direnmeyle karşılaşmayan Moğol kuvvetleri şehrin önüne gelmişlerdi. Ancak şehir halkı yanıldığını anladı. Tahir Bahadur onlara bir elçi göndererek, teslim olmaya davet etti. Aralarındaki uzun tartışmalardan sonra, şehrin ileri gelenlerinden bir grubu Cengiz Han'a elçi olarak göndermeyi kararlaştırdılar ve durumu da Tahir Bahadur'a bildirdiler. Onların bu davranışlarından memnun kalan Tahir Bahadur, onlardan aldığı az miktarda erzağa razı olup yoluna devam etti. Cengiz Han Nur'dan gelen

---

121 Nesevî *(Sir. S. C.*, s.73*)*'ye göre Cengiz Han, Buhara'ya Otrar seferinden sonra gitmiştir. *Tar. C. G.*, I, s.140-142.

122 Günümüzde Seyhun kıyısında uzanan tren yolunun son durağıdır. *Moğ. İ. K. T.*, s.432.

123 *Tar. C. G.*, I., s.152-153.

124 Bu şahıs *Moğolların Hizmetinde Bulunan Kanglılar* adı altında derlenen üçüncü bölümümüzde tanıtılmaktadır.

elçileri ve hediyeleri kabul ederek, şehri Subeday Bahadır[125] 'a teslim etmelerini emretti. Onun rütbesinin, Tahir Bahadur'unkinden yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Subeday'in isteği üzerine halk şehri boşaltıp, yanlarına yalnız erzak, ziraat aletleri ve hayvanlarını aldılar. Bundan sonra Moğollar evleri yağma ettiler[126] .

Buradan hareket eden Cengiz Han Mart 1220 yılında Buhara önlerine vardı[127] . Moğol askerleri dalgalar halinde şehir kalesinin etrafında yerlerini aldılar. Kalede bulunan askerlerin sayısı 20.000 kadardı[128] . Bu askerlerin başında bir rivâyete göre, Cengiz Han'dan kaçıp Sultana sığınmış olan Moğol asıllı Kök-Han, Hamid Bur[129] , Sevinç Han ve Keşli Han[130] bulunmaktaydı[131] . Bunlar akşam olunca kaleden çıkıp,

---

125 V. V. Barthold (*Moğ. İ. K. T.*, s.433.)' e göre: Subeday binbaşı olarak sağ kanatta bulunuyordu.

126 *Tar. C. G.*, I., s.152-155.

127 *ayn. esr.*, I., s.155; Çağdaş iki tarihçi İbnü'l Esîr, (*Kâm. T.*, XII., s.320) ve Cüzcânî, (*Tab. N.*), s.976 ise rivâyetlerinde, Cengiz Han'ın Buhara'ya Şubat 1220 yılında girdiğini söylemektedirler.

128 *Tar. C. G.*, I., s.155. Buhara'daki garnizonun miktarı hakkındaki rakamlar da birbirini tutmamaktadır. Görüldüğü gibi Cuveynî sadece kaledeki asker sayısını söylediği için, toplam birlik sayısını öğrenemiyoruz. Nesevî, (*Sir. S. C.*, s.62)'de toplam birlik sayısını 30.000 gösterirken İbnü'l Esir (*Kâm. T.*, XII., s.319)'de bu sayı 20.000 olarak veriliyor.

129 Kök Han, V.V. Barthold (*Moğ. İ. K. T.* s.434)'a göre: Cengiz Han'ın en büyük düşmanı olan *Camuka*'dır. Cuveyni (*Tar. C. G.*, I., s.156.)'de Hamid Bur, Kirmanlı Kutlug Han'ın komutanlarından Barak Hacib'in kardeşi olarak gösterilir. V.V. Barthold (*Moğ. İ. K. T.*, s.434.), Hamid Bur'un bu muharebede maktul düştüğünü belirtiyor.

130 Nesevî (*Sir. S. C.*, s.80) ve Cuveynî (*Tar. C. G.*, I., s.156.)'de Keşli Han'ın tam adı İhtiyarreddin Keşli' olarak zikredilmekte, Harezmşah'ın emir-i ahur'u olduğu ifade edilmektedir.

kaçmayı denedilerse de Moğollar'ın öncü birlikleri tarafından yakalandılar. Korkunç bir saldırıdan sonra Buhara ele geçirilerek baştan sona yağmalandı[132]. Ertesi gün Cengiz Han, Buhara halkından şehirde bulunan sultanın askerlerinin dışarıya atılmasını isteyerek, onları birbirlerine karşı savaşa sürdü. Şehir ve kale karşı koyanlardan temizlenince hayatta kalanlar camide toplatılarak, içlerinde asker olabilecek yaşta ve kuvvette olanlar, Semerkand muharebesine yardımcı olmaları maksadıyla orduya alındılar[133].

Cengiz Han Buhara'dan sonra Harezmşahlar Devleti'nin ikinci payitahtı olan Semerkand'a yürüdü. Bu şehre Sultan Muhammed büyük önem veriyordu. Şehirdeki 110.000 kişilik garnizon mevcudundan, 60.000[134]'i başlarında sultanın büyük emirlerinin bulunduğu Kıpçak ve Kanglı unsurlarından oluşan Türk askeri, geri kalan kısmı da Tacik idi. Ayrıca garnizonda 20 kadar fil bulunmaktaydı. Cengiz Han ordularını Zerefşan'ın her iki sahiline sevk etmiş, bir nevî ileri karakol mahiyetindeki Ser-i Pul, Debusiye[135] gibi müstâhkem yerlere Nur ve Buhara'dan da aldığı askerlerden yeteri miktarda kuvvet bırakmıştı. Otrar'daki işlerini

---

131 Cuyevnî (*Tar. C. G.*, I., s.156.)'de bu Moğol asıllı kumandanların, Cengiz Han'dan kaçıp Sultan'a sığındıkları için *Han* sıfatını aldıkları yazılıdır. Nesevî (*Sir. S. C.*, s.62)'ye göre şehirdeki belli başlı kumandanlar Keşli ile İnanç Han oğlu Oğul-hâcib idi.

132 *Kâm. T.* XII.,s.321; Cuveynî (*Tar. C. G.*, I., s.156)'da Moğollar'ın yaptığı yağmalama hadisesini şöyle anlatmaktadır: "...*Cengiz Han atıyla şehre girdi. Atını camiin önüne doğru sürerek mihrabın önünde durdu. Oğlu Tuli de attan inip minbere çıktı. Oradaki halka sahrada ot bulunmadığını, bu yüzden aç kalan atlarının doyurulmasını emretti. Kitap sandıklarını camiinin ortasına getirerek, sandıkları boşalttılar ve bunları atlara yem teknesi yaptılar. Raks edip, oynamaları için şehirde bulunan çalgıcıları, şarkıcıları orada topladılar. Şarap içip şarkı söylediler. Bağırıp çağırdılar. İmamları, şeyhleri, âlimleri ve din büyüklerini ahırlarda atların ve katırların bakımı için görevlendirdiler.*"

133 *Tar. C. G.*, I., s.155-158; *Har. D. T.*, s.263-264.

134 İbnü'l Esîr (*Kâm. T. XII.*, s.322)'e göre asker sayısı 50.000 idi.

135 Buhara -Semerkant yolu üzerinde.

bitiren oğulları Çağatay ve Ögeday da Moğol askeri ve Otrar bölgesi halkı ile gelerek babalarına katıldılar. Cengiz Han otağını Semerkand dışındaki Kök Saray'da kurdurdu. En gözde komutanları olan Yeme ve Subeday'ı sultanın peşine, Yasaur'u da Talikan'a gönderdi. Şehir surlarına doğru az bir kuvvet gönderdikten sonra geri kalanını pusuda bıraktı. Bu savaş hilesi, Semerkand'daki müdafaa kuvvetlerinin mühim bir kısmının dışarı çıkmasına ve az sayıdaki düşmanı yenebilecekleri düşüncesine kapılmalarına sebeb oldu. Bu düşünceyle ileri atılanlar saklandıkları yerlerden çıkan Moğollar tarafından imha edildiler. Ancak, Sultan Muhammed'in kumandanlarından Alp-Er Han, Şeyh Han ve Arslan Han bazı Moğol esirleriyle muvaffak oldular. Cüveynî'ye göre bu kumandanlar Türk'tür[136]. Bundan hareketle bu ilk çıkışın kahramanlarını Kanglı boyundan saymak icap etmektedir. Yalnız İbnü'l-Esîr ve Cüzcânî, bu ilk çıkışın istilâcıları kolayca geri püskürtebilecekleri heyacanına kapılan ahaliden olduğunu, sultanın emirleri ve Kanglılar'dan oluşan muvazzaf askerlerin mukavemet ve mücadeleden çekindiklerini zikretmektedirler. Halk mücadele taraftarı iken, Sultan Muhammed'in ordusunu teşkil eden esas unsur Kanglılar ise teslimiyet düşüncesinde idiler. Ahali onları bu kararından vazgeçirememiştir[137]. Bu düşüncede olan Togay Han'ın kumandasındaki Kanglılar Moğollar'a katıldılar[138].

Cengiz Han'ın emriyle kapıları açılan şehirde, savaşmak istemedikleri halde Kanglı erkekleri kurtulamayarak katledildiler. Hayvanları alınarak, kadınları esir edildi. Silahlarını atıp kitle halinde kılıçtan geçirilen askerlerden sonra geriye kalan 800-1.000 kadar Kanglı, Ulu camie kapanarak mukavemet gösterdilerse de cami ile birlikte yakıldılar[139]. İçeride karşı koyacak kimse kalmayınca herkesi dışarı çıkararak, Kanglılar'ı ve Tacikler'i birbirinden ayırdılar. Kanglılar'ın saçını

---

136 *Tar. C. G.*, I., s.166-168; *Har. D. T.*, s.264-265.

137 *Kâm. T.*, XII., s.322 ; *Tab. N.*, s.340 ; *Har. D. T.*, s.265-266.

138 *Moğ. İ. K. T.*, s.438.

139 *Tar. C. G.*, I., s.169.

Moğollar'ınki gibi alınlarının üzerinden traş ettiler[140]. Katledilen Kanglı ve diğer Türkler'in sayısı 30.000'i buluyordu ki ölenler arasında, Moğollar'ın hizmetine geçmiş olan sultanın askerlerinden Barışmaz Han, Togay Han, Sarsık Han ve Ulag Han'dan başka daha 20 küsür emir vardı[141]. Ertesi gün kılıçtan kurtulanlar sayıldı ve 30.000 kadar kişi Moğol birliklerine dahil edildi[142]. Günlerce yağmalanan Semerkand'da ölü sayısı İbnü'l-Esir'e göre 70.000, Cüzcânî'ye göre 50.000 idi[143].

Semerkand'ın zaptından sonra, Cengiz Han tarafından Otrar'dan Seyhun istikametini takiben gönderilen Cuçi (Tuşi) kumandasındaki birlik de başarılar gösterdi ve Sıgnak, Özkend, Barçınlıgkent[144] ve Aşnas[145] şehirleri zaptedildi. Aşnas halkı Moğol ordusuna şiddetli bir şekilde karşı koydu. Bunun üzerine Cin-Timur[146] müzakerelere başlamak üzere Cend'e gönderildi. Sultan Muhammed'in ordusu Cend'i bir süreden beri terketmiş, kumandanları Kutlug Han da bozkırdan geçerek Harezm'e kaçmıştı. Cin-Timur Cend ahalisi tarafından iyi karşılanmayınca, onlara Sığnak'ın

---

140 *ayn. esr.*, s.170; *His. C. G. K.*, s.110.

141 *Tar. C. G.*, I., s.170; *Har. D. T.*, s.267.

142 *Tar. C. G.*, I., s.170.

143 *Kâm. T.*, XII., s.322 ; *Tab. N.*, s.340. Çinli seyyah K'ieou Tch'ouen, Sultan'ın hakimiyeti zamanında Semerkand'da yüzbinden fazla aile olduğunu fakat şimdi (1221-1222'de) bunun ancak dörtte birinin kaldığını söylemektedir. *bkz.* R. Grousset, *L'empire Mongol*,(Histoire du Monde, publiee sous la direction de M.E.Cavaignac) Tome VIII.3, Paris 1941, s.236.

144 Cend ve Sığnak arasında bir yer. *Tar. C. G., I,* s.140; V.V. Barthold (*Moğ. İ. K. T.*, s.194.), *Barçın* isminin bugün bile *Barşin-Deryâ*'da muhafaza edildiği ifade etmektedir.

145 *ayn. esr.* s.194'de bugün *Asanas* harabeleri olarak bilinen *Aşnas*'ın, Seyhun'un sol sahilinde; nehirden 17 mil, Kazakistan'daki *Ber-kazan* durağından da 20 mil uzakta olduğu yazmaktadır.

146 Ongutlar ülkesinde yaşayan Karahitaylar'dan olması muhtemeldir. Çin-Timur daha sonra Cuçi tarafından Harezm'e *baskak (vali)* tayin edildi. *bkz. Moğ. İ. K. T.*, s.440,482.

âkıbetini hatırlattı. Moğol kumandanları ise hemen Cend üzerine hareket etmeyip, Karakum'da[147] dinlenmek istiyorlardı (1220). Moğollar'ın hükümranlığı zamanında, Kanglılar'ın Sir-derya'nın altında Cend'e yakın Karakum denilen bu yerde bir kolonileri mevcuttu. Bu yeri Cüveynî, Sultan Muhammed ile Moğollar arasındaki ilk çarpışmayı anlatırken, Merkitler'in Moğollar'dan kaçtıkları zaman sığındıkları yer olarak zikreder[148].

Cengiz Han tarafından yapılan seferler sadece Tekiş ve Muhammed devirlerinde Harezmşahlar Devleti'ne katılan vilayetlerde cerayan etmiş, Harezm'e hiç dokunulmamıştı. Terken Hatun zengin bir vilayete hâkim olup, Türk askerlerinin bağlılığına mazhar olduğu için Cengiz Han'ın ordusuna büyük kayıplar verdirebilirdi. Cengiz Han bunu düşünerek Semerkand'dan Danişmend Hâcib'i, Terken Hatun'a gönderdi. Cengiz Han'ın yalnız oğluna karşı harp ettiğini, oğlunun kendisini gücendirdiğini, Terken Hatun idaresindeki vilayetlere dokunulmayacağını söyledi[149]. Ancak bu söz daha sonra unutulacaktı. O sırada Terken Hatun'a, Sultan Muhammed'in Ceyhun sahilini terkettiği haberi geldi. Bunun üzerine Terken Hatun hanedanın bu zor durumundan istifade etmelerini önlemek için, Gürgenç'de hapiste bulunan prenslerle birlikte kardeşi ve iki yeğenini öldürttü. Daha sonra da sultanın yaptığı gibi, Harezm'i terkederek Yazır[150] vilayetine çekildi. Oradan da Mâzenderân'a giderek, taraftarlarıyla (Kanglılar) birlikte Lârcân ve İlâl kalelerinde kaldı. Moğollar onları burada kuşattı. Dört aylık bir muhasaradan sonra susuzluk sebebiyle kale teslim oldu. Sultanın kızları ve küçük oğulları Terken Hatun ile birlikte esir edildiler. Sultanın oğulları katledildi. Kızlarının hepsi de

---

147 V.V.Barthold, (*ayn. esr.*, s.439-440)'a göre; *Karakum*, Cengiz Han'ın başşehri olmayıp, Kanglılar'ın (Kıpçaklar) aynı adı taşıyan yerleşim birimleridir.

148 *Tar. C. G.*, II., s.82; *Moğ. İ. K. T.*, s.440; *Enc. I.*, VI., s.566.

149 *Sir. S. C.*, s.65.

150 Eski imlâsı *Yazgır* olarak verilen *Yazır* sonradan *Durun* adını almıştır. Bu şehir, günümüz Türkmenistan'ında *Aşhâbâd* ile *Kızıl-Arvat* arasında harabe halindedir. *bkz. Moğ. İ. K. T.*, s.455.

Moğollar'ın hizmetindeki müslümanlara verildi. Bunlardan biri de Danişmend Hâcib idi. Terken Hatun ile birlikte esir edilmiş olan veziri Nizâmü'l-Mülk de idam edildi. Terken Hatun ise Cengiz Han tarafından Moğolistan'a (Karakurum'a) götürüldü. Orada 1232-1233 yılında öldü[151].

Cengiz Han Mâverâünnehir bölgesini baştan başa işgal edip Horasan bölgesini düşmanlarından temizleme ve Sultan Muhammed'i yakalama işini kendi üzerine alarak, büyük oğulları Çağatay ve Ögeday'ı Harezm'in fethi ile görevlendirdi. Cend tarafından topladığı Çoçi komutasındaki askerleri de onlara yardıma yolladı. Önden Harezm'e bir birlik gönderdi. Harezm'i Terken Hatun'un akrabalarından ve ordunun ileri gelenlerinden Humar-Tegin idare ediyordu[152]. Savaş durumunda halkın işlerini yönetecek, askerin başına geçip şehri savunabilecek belli bir idareci yoktu. Ahali hanedanlığa yakınlığı dolayısıyla Humar-Tegin'i oy birliğiyle idareci seçip, sultan ilan etti. Devlet merkezinde Uzlag-şah'ın dayısı Nuh Pehlevân, Oğul Hâcib[153], Kücay-Tegin, Feridun-i Gurî, Erbuka Pehlevân, Hocend'den kaçan Cin-Timur ve Sipehsâlâr Ali

---

151 *Sir. S.C.*, s.65; *Tar. C. G.*, II., s.164; D'Ohsson, *Histiore des Mongols (depuis Tchıngiz-khan jusqu'a Timourlanc)*, C.I, Paris 1824, s.259.

152 *Tar. C. G.*, I., s.171.Humar-Tegin, Ebulgazi (*His. M. T.*, s.37)'ye göre Terken Hatun'un büyük kardeşi olup Gürgenç valisi idi.

153 *Sir. S. C.*, s.19; Cuveynî (*Tar. C. G.*, I., s.197)'ye göre *Moğol Hacib*. Ona bu ünvanı Bedreddin İnanç Han vermiştir. Önce Sultan Celâleddin tarafından Buhara'nın savunulması için görevlendirilmiş, orayı Moğollar'ın alması üzerine Nisa ve Âbıverd'e kaçarak, oradan Sebzvar'a, en sonunda da Hazar denizinin doğu sahilinde bulunan Gürgenç'e sığınmış, burada Moğollar tarafından öldürülmüştür. *bkz. ayn. esr.*, I., s. 197., dipnot 444.

Durûginî[154] gibi büyük kumandanlar emrinde 90.000 Kanglı askeri vardı[155].

Harezm'in müdafaası, hiç şüphesiz tarihin en dikkate değer olaylarından biridir. O zamana kadar saltanat kavgaları bütün müdafaa kuvvetlerinin birleşmesine engel olduğu halde, hanedan üyelerinin çekilmesi ordu kumandanları arasında birliği sağlamıştı[156]. Cengiz Han buraya, diğer şehirlere karşı gönderdiği kuvvetlerden daha büyük birlik gönderdi. Moğol orduları Bâcı-beg kumandasındaki öncülerden sonra Bo'orcu tümeni[157], daha sonra Tolun Çerbi, Üstun Noyan[158] ve Kadan[159] Noyan'la birlikte Çağatay ve Ögeday kuvvetleri Gürgenc'e sokuldular. Semerkand'da tatbik edilen bozkır muharebe taktiği sahte ric'at ve pusu sayesinde Moğollar, Bağ-ı Hurrem[160] yakınında Harezmliler'i pusuya düşürdüler ve 1.000 kişi katledildikten sonra geri kalanları şehre kadar takip ettiler[161]. Moğollar'ın yaptıkları Humar-Tegin'i çok korkutmuş, vahimleşen durum karşısında şehrin zaptedileceğini anlamış,

---

154 Terken Hatun Harezm'i bırakıp giderken oranın yönetimi için kendisine vekil bırakmamış olduğundan, yönetimi Ali Kuh-i Durugân almıştı. Arsız ve kavgacı olan bu şahıs çok yalan söylediği için ona *yalanlar dağı* anlamına gelen *kuh-i durugân* lâkabını takmışlardır. *Sir. S. C.* s.55.

155 *Tar. C. G.* I., s.172; *Har. D. T.*, s.271-272.

156 *Moğ. İ. K. T.*, s.457-458.

157 *ayn. esr.*, s.410' da *Bugurcu* Moğol ordusunda sağ yahut batı tarafını idare eden kumandan şeklinde izah ediliyor.

158 Her ikisi de Çağatay'ın birliklerindeki meşhur binbaşılardandır. *Noyan*, Moğol İmparatorluğundaki en yüksek sınıfı teşkil ediyordu. Büyük Noyan, Cengiz Han'ın küçük oğlu Tûlu'ya aitti. Askerî işlerde babasının birinci yardımcısıydı. *bkz. ayn. esr.*, s.409-410.

159 V.V. Barthold (*ayn. esr.*, s.458, 408.)'a göre; Sunit kabilesine mensubtu. Çağatay'ın birliklerinde sağ kanat binbaşısı olup 1000 *keptevut*ların reisi idi. Keptevut gece nöbeti için hassa birliklerinden seçilen 80 kişiden meydana geliyordu.

160 Gürgenç'in Alem kapısının çıkışından 1 fersah uzaklıktaki yer. *bkz. Tar. C. G.*, I, s.172.

161 *ayn. esr.*, I., s.172 ; *Har. D. T.*, s.272.

kaleden çıkarak teslim olmuştu. Onun ayrılmasından sonra kumandayı kimin aldığı hakkında kaynaklarda bir bilgi yoktur[162]. Harezmliler, Moğol baskısına bir süre daha dayandılarsa da Moğollar'ın eline düşüp katledilmekten kurtulamadılar. Gürgenç hiç bir iz kalmayacak şekilde yer yüzünden silindi ve Ceyhun nehri kana bulandı. Çocuklar, kadınlar ve sanatkârlar esir edilerek geriye kalan bütün ahali ve Kanglı askerleri katledildi[163].

Sultan Muhammed Harezmşah, Cengiz Han'ın Otrar'dan hareketle Buhara istikametine yürüyüşe geçtiği sıralarda Semerkand'dan ayrılarak Mâverâünnehr'i terk etti ve Belh'e geldi. Nesevî'ye göre, burada onu silah başına davet ettiği gönüllü askerleri bekliyordu. Ancak o sıralarda Irak valisi bulunan Rükneddin'in veziri, sultanı Irak'a çekilmeye ve orada bir ordu meydana getirmeye ikna etti[164]. Yani Mâverâünnehir'den sonra şimdi de Horasan düşman eline bırakılıyordu. Cüveynî'ye göre Celâleddin babasını kararından vazgeçirmeye çalışmış, bu durumda en mühim işin askerleri bir araya getirerek teşkilâtlandırmak ve Moğollar'a karşı taarruza geçmek olduğunu söylemişti[165]. Nitekim Cengiz Han'ın Buhara'yı zaptederek Semerkand'a yürümesi, sultanın Irak'a gitme kararıyla batıya doğru çekilmesine sebeb oldu. Esasen Cengiz Han, Harezmşah tarafından hizmete davet edilenleri onun emrinde toplanmalarına mani oluyor, Harezm ordularının ileri gelenlerini sultanın aleyhinde kullanıyordu[166]. Meselâ Otrar haini Bedreddin'in görüşlerinden yararlanarak, Sultan Muhammed'i annesinin akrabalarından olan kumandanlarına karşı güvensizliğini arttırmıştır. Cengiz Han'a yazılan sahte mektuplar gizlice sultana verilmiştir[167].

---

162 *Moğ. İ. K. T.*, s.459.

163 *Tar. C. G.*, I., s.173-175; *Har. D. T.*, s.274-275.

164 *Sir. S. C.*, s.77.

165 *Tar. C. G.*, II., s.105; *Moğ. İ. K. T.*, s.444-445.

166 *Har. D. T.*, s.277.

167 *Sir. S. C.*, s.64; *Moğ. İ. K. T.*, s.444.

Bu mektuplarda "*Biz sultanın validesine hizmet için Türk memleketlerinden geldik, Harezmşah bizim sayemizde ülkeler zaptetti, hanedanlar devirdi, sonra da validesine karşı nankörlük etti. Şimdi Valide Sultan bizim onu terketmemizi istiyor. Buna binaen emrinizi ifa etmek üzere gelmenizi bekliyoruz.*" gibi ifadeler kullanılmaktadır. Yine aynı zamana rastlayan bir suikast teşebbüsü, sultana yalnızlığını tamamıyla anlatmıştır. Semerkand'ın Moğollar tarafından işgal edildiği günlerde Terken Hatun'un akrabaları olan Uranlar'dan bir grup, Sultan Muhammed'i uyku sırasında öldürmeye karar verdi. Harezmşah kölelerinden biri vasıtası ile durumu öğrenerek, başka bir çadıra geçmek suretiyle kurtuldu. Daha sonra sultan Horasan'a doğru Ceyhun'u geçtiği sıralarda, yine Terken Hatun'un kabilesinden 7.000 kişi onu terkederek Moğollar'a katıldı. Her şeyden ümidini kesen Harezmşah, İsferâin[168] yolunu tuttu[169]. Cengiz Han'ın, Sultan Muhammed'i nerede olursa olsun yakalayıp getirmeleri emriyle harekete geçen Cebe ve Subeday'ın emrindeki kuvvetler, her yerde onu arıyorlardı. Sultan son zamanlarında Terken Hatun ile saraya mensup kızların ve kadınların Moğollar eline geçtiğini haber alınca, çok üzülmüş ve ölümü tercih etmişti. Hemedan civarında Moğollar sultanın izini kaybetmişler, o sırada Gurgan nehrinin Hazar denizine döküldüğü sahilde bulunan Abaskun şehrine yakın bir adada ölmüştür. Bu sırada sultanın üç oğlu Celâleddin, Aksultan ve veliaht Uzlag-şah adada babaları ile beraber idiler[170].

Sultan Muhammed ölmeden önce yerine oğlu Celâleddin'i veliaht tayin etmişti. Babalarının ölümünden sonra üç kardeş önce Mangışlak'a sonra da Harezm'e geçtiler. Babaları Sultan Muhammed'in, Uzlag-şah'ın veliahtlığına dair vasiyetini değiştirmiş olduğunu ve onun yerine Celâleddin'i tayin ettiğini açıkladılar. Eski veliaht bu durumu kabul ettiği halde, Türk emirleri bu değişiklikten hoşlanmadılar. Memnun

---

168 *Tamahuş* ve *Bamkahuş* şehirlerinin bulunduğu bölge idi. Günümüzde *Şehr-i Bilkıs*'ın yakınında olup harabe halindedir. *bkz. Tar. C. G.*, I., s.188, dipnot 413.

169 *ayn. esr.*, I., s.194 ; *Har. D. T.*, s.277-279.

170 *Sir.S.C.*, s.153 ; *Har.D.T.*, s.279-283.

olmayanların başında Kutlug Han Tûcî-Pehlivân[171] geliyordu. Muhtemelen eski Belh ve Yenikent valisi olan bu kişi, Celâleddin'e bir suikast tertip ettiyse de Celâleddin Harezm'den Horasan'a kaçmak suretiyle tehlikeden kurtulabildi. Celâleddin'in ayrılmasından sonra, Moğollar'ın yaklaşmakta olduğunu duyan Uzlag-şah ve kardeşi Ak-şah da Harezm'den ayrıldılar[172]. Şehzâdelerin kaçtıklarını öğrenen Cengiz Han, Horasan'ın kuzey hududuna gözetleme birlikleri yerleştirmişti. Celâleddin, Seyfeddin İğrak[173] ve diğer başarılı kumandanlardan aldığı destek ile yolda Moğol kuvvetlerini bozguna uğratıp, çeşitli tehlikeler atlatarak, Nişabur ve Büst üzerinden Gazne'ye ulaşmayı başardı. Ancak, kardeşlerinin şansları böyle yaver gitmedi ve Moğollar tarafından kuşatılarak bütün maiyetleri ile birlikte şehid oldular[174].

Celâleddin, içlerinde Seyfeddin İğrak gibi ünlü kişilerin de bulunduğu kuvvetlerinin mühim bir kısmının kendisinden ayrılması[175] ve Moğollar'ın devamlı onu takip etmeleri üzerine Hindistan'a gitti[176]. Hindistan'da üç yıl kadar ikâmet ettikten sonra, Kirman'a geçerek sırasıyla Fars, İsfehan, Irak-ı Acem bölgesine gitti. 1225 yılında Tebriz'i ele geçirerek, karargâhını burada kurdu. 1229 yılında ise Eyyûbîler'in elinde bulunan Ahlat'ı kuşattı, 1230 yılında ise şehri zaptetti. Bu kuşatma sırasında Ahlat harab oldu ve İslâm kahramanı Celâleddin'in şanına gölge

---

171 Kutlug Han, putperest Karahitay menşeli olup, XIII. asırda Kirman'da hüküm sürmüş bir hânedandır. Hânedanın kurucusu Kulduz'un oğlu Nasr ad- Dunya va'd-Din Abu'l- Favaris Kutlug Sultan Burak- Hacib olup 1234 veya 1235 yılında ölmüştür. Bu kişi İslâmiyet'i çok geç kabul etmişse de kendisine halife tarafından *Kutlug Han* ünvanı verilmiştir. *bkz.* V. Minorsky, *"Kutlug Han mad.", İsl. A.*, VI., s.1053-1055. Metinde zikredilen Tûcî Pehlivan'ının da bu hânedana mensup olma ihtimali yüksektir.

172 *Sir. S. C.*, s.99-101; *Moğ. İ. K. T.*, s.457.

173 İbnü'l Esîr (*Kâm. T*, XII., s. 352)'de *Buğrak* şeklinde geçiyor. Halac Türklerindendir. *bkz. Tar. C. G.*, I., s.181, dipnot 405.

174 *Sir. S. C.*, s.105 ; *İsl. A.*, III., s.49.

175 *Sir. S. C.*, s.136.

176 *Kâm. T.*, XII., s.352-353; G. Abû'l-Farac, II., s.515.

düştü. Nitekim birleşik Eyyûbî-Türkiye Selçukluları orduları, 10 Ağustos 1230 tarihinde onu Yassıçemen'de ağır bir yenilgiye uğrattılar. O sırada Moğol kuvvetlerinin kendisini ortadan kaldırmak için hareketlerine devam ettiklerini duyunca, Türkiye Selçukluları Sultanı Alâeddin Keykubad'a ittifak teklif ettiyse de bu isteği kabul edilmedi. Üst üste Moğollar'ın baskınına uğrayarak, 1231 Ağustosunda Dicle köprüsü kenarında bütün maiyeti katledildi ve kurtulanlar öteye beriye dağıldı. Kendisi de Meyyâfârıkın taraflarına kaçmak isterken, Kürtler tarafından öldürüldü[177].

Harezmşahlar'ın ordularında hizmet eden Türk kabileleri, Moğollar'la yapılan savaşlarda büyük zaiyata uğramışlar, bunlardan bir kısmı Hindistan'da Türk Memlûk Sultanlığı'na, bir kısmı da Türkiye Selçukluları'na ve daha sonra Mısır- Türk Memlûk İmparatorluğu'na iltica etmişlerdir[178].

Celâleddin Harezmşah'ın ölümünden sonra da ona mensup bir takım Kanglı, Kıpçak aşiretleri reislerinin idaresi altında Türkiye'ye gelip, Sultan Alâeddin Keykubad'ın hizmetine girmişler ve II.Gıyâseddin Keyhusrev'in fena idaresi neticesinde önlerindeki sahaları çiğneyip tahrip ederek, Selçuklu hudutlarından çıkmışlardır. Toponomi tetkikatından anlaşıldığına göre bir kısmı ise Anadolu'da kalıp yerleşmişlerdir[179].

II. Gıyâseddin Keyhusrev Selçuklu tahtına oturduğunda, veliaht İzzeddin Kılıçarslan'a taraftar olan beylerden ve Harezmliler'den şüpheleniyordu. Bu sırada sultan üzerinde önemli bir etkiye sahip olan Sadeddin Köpek, bu beylerin ortadan kaldırılması için Keyhusrev'i tahrik etti. İlk olarak Harezmliler'in reisi Kıpçak unsurundan Kayır Han yakalanarak Zamantı'da zindana atıldı ve burada öldü. Bu olay Harezmli askerlerin Selçuklu Devleti'ne olan güvenini sarsmış ve Kayseri'den ayrılarak Urfa bölgesinde yerleşmelerine sebebiyet vermiştir. Hatta

---

177 G. Abû'l-Farac, II., s.527-529; *İsl. A.*, III., s.50-52.

178 *Bel.*, VII/26, s.241.

179 F. Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1988, s.41-42.

peşlerinden gelen bir Selçuklu ordusunu da mağlup etmişlerdi[180]. Urfa'da bugün kendi adlarıyla anılan Yaylak kazasına bağlı *Kangılı*, Hilvan kazasına bağlı *Kankıllı*[181], Bozova kazasına bağlı *Kangılı*, Harran'a bağlı *Kanlı*[182] vs. yerlere yerleşmişlerdir. Bunun yanında Maraş, Diyarbakır, Ağrı ve Trabzon'da kesin olmamakla birlikte *Kanglı*[183] adının çeşitli versiyonlarına rastlamaktayız. Öyle ki bazı müverrihler Osmanlı Devleti'nin kurucularını Celâleddin'in maiyetindeki ümerada aramak gerektiğini iddia etmişler[184], hatta bunlardan R.Grousset bu hanedanın Kanglı soyundan geldiği nazariyesini bile ileri sürmüştür[185].

Güneydoğu Anadolu ve Suriye hudutlarında hayatlarını sürdüren Harezmliler, buralardaki kervanları rahatsız ederek ticarî faaliyetleri önlüyorlardı. Bunlara ünlü tarihçi İbni Bibi'nin babası Mecdeddin Muhammed Tercüman elçi olarak gönderilmiş, ona sultanın emirlerine itaat edeceklerine dair söz verdikleri halde bir süre sonra yeniden taciz akınlarına devam etmişlerdir. Bunun üzerine Selçuklu ve Halep askerlerinden oluşan bir birlik, bunları mağlup etmiştir[186].

---

180 İbni Bibi, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi,* (çev. M. Nuri Gençosman- F. N. Uzluk), Ankara 1941, s.190-191.

181 Dahiliye Vekâleti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü, *Köylerimiz,* İstanbul 1933, s.394-395.

182 İçişleri Bakanlığı, *Türkiyede Meskûn Yerler Klavuzu,* II., Ankara 1947, s.585-586.

183 *Türkiyede Meskûn Yerler Klavuzu,* s.585,587,668; *Köylerimiz,* s.395.

184 *İsl. A.,* III., s.53.

185 *Boz. İ.,* s.273-274.

186 İbni Bibi, s.201-203.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MOĞOLLAR'IN HİZMETİNDE BULUNAN KANGLILAR

Harezmşahlar Devleti içinde bulunan konar-göçer Türk kabilelerinin bir kısmı da Moğolların hâkimiyeti altına girerek, onların hizmetinde bulundular[187]. Moğol istilâsıyla Uygur, Tatar, Kerait, Karahitay, Merkit, Nayman ve Kanglı gibi büyük kabileler tamamen dağıtılarak, bunlar Moğol ulusları içinde küçük zümreler halinde yaşayan oymaklar haline getirildi. Bu sayede Türk ve Moğol boyları kaynaştı, batıya gelen Moğollar ise süratle Türkleşerek bir çoğu İslâmlaştı[188].

Moğol istilâsı sonucunda parçalanan Kanglılar'ın bazı kolları da Özbek ve Çağatay ulusları arasında yer almışlardır. Çağatay hanlarından Toğa-Timur'un Noyanlarından Bekicik ile Timur'un kumandanlarından Şeyh Nureddin Kanglılar'ın en tanınmış beyleri olarak karşımıza çıkmaktadır[189].

Moğollar'a tâbi olan Kanglılar da diğer metbu boylar gibi *Unagan Bogol* şeklinde tesmiye edilmekteydiler. Bu tabir dilimize *demirbaş*

---

187 *Bel.*, VII/26, s.241.

188 *Umu. T. T. G.*, s.133.

189 *Oğuz.*, s.366.

köle[190] olarak çevrilmektedir. Yalnız bu tür bir çeviri eksiktir. Aslında bir şahsa değil tâbi oldukları kabileye hizmet eden ve bu boy mensuplarıyla evlenme, kişisel servet edinme gibi haklara sahip olan Unagan Bogollar'a biz *hizmet kabilesi* demeyi uygun bulduk. Bu hizmet eden kabilelerden en önemlileri ve yüksek mevkii işgal edenlerin başında da Kanglı boyuna mensup aileler gelmektedir. Bunlardan en önemlileri Kumar Hatun ve Pu-hu-mu aileleridir.

I. KUMAR HATUN AİLESİ

Cengiz Han Kanglılar'a karşı sefere çıktığında Kumar Hatun[191] henüz yeni dul kalmıştı. Bu hatunun Külüg (Kürlüg)[192] ve Ya-ya adlarında iki oğlu vardı. Moğol istilâsı sırasında çıkan karışıklıkta aileleri mağlubiyete uğradı. Kumar Hatun kendisi ve oğullarının geleceğini garanti altına almak için Cengiz Han'ın hizmetine girmeyi uygun buldu.

Moğol başkentine geldiğinde, han henüz yeni ölmüş, yerine oğlu Ögeday geçmişti. İmparator, Kumar Hatun tarafından kendisine sunulan armağanları kabul ederek, memurlarına onların oturmaları için bir ev yapılmasını ve erzaklarının temin edilmesini emretti. İki yıl kadar burada oturan Kumar Hatun, memleketinde asayişin sağlandığını duyunca ailesinin mezarlarını korumak bahanesiyle geri dönmek için, imparatordan izin istedi ve iki oğlunu da Ögeday Han'ın hizmetine sundu. Han da bu hareketinden memnun kalarak, Kumar Hatun'un oğullarını muhafız kıtasına dahil etti ve ona memleketine gitmesi için izin verdi.

13 yıl sonra Kumar Hatun Moğolistan'a tekrar döndüğünde, oğullarının o sırada Möngü Han (1251-1259)'la birlikte Szu-chu'an

---

190 B. Y. Vladimirtsov, *Moğollarların İçtimaî Teşkilâtı*, (çev. Abdülkadir İnan), T.T.K., yay., 2. baskı, Ankara 1987, s.101,149.

191 *Sino T.* 'da *Qumar* şeklinde.

192 *ayn. esr.*'de *Ch'ü-lü* şeklinde.

seferinde bulunduklarını öğrendi. Ancak o sırada Möngü Han'ın ölüm haberi geldi. Bütün kumandanlar harpten döndüğü halde onun oğulları henüz dönmemişlerdi. Endişeye kapılan Kumar Hatun eski bir mabede kapanıp dua ederken güya Tanrı'dan türkçesi *" iyi, iyi"* olan Çince sözler işitti. Bunların uğurlu sözler olduğunu öğrenen Kumar evine geldiğinde ise oğullarını karşısında buldu.

Kumar Hatun'un başından geçen bu olağanüstü olaylar, onun Kanglılar'ın asil bir soyundan geldiği ve oldukça akıllı bir kadın olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Onun Cengiz Han'ın hizmetine girmek istemesi bir düzenden ibaret olabilir. Muhtemelen Moğollar'ın para hırsından korkarak, esas servetini saklamak için böyle bir plan yapmıştı[193] ve belki de memleketinde servetini saklamanın güçlüğünü kavrayarak, servetini Ögeday'a sunmuş, oğulları ve kendisinin geleceğini böylece garanti altına almıştı.

Külüg'ün oğlu yoktu. Sonradan *K'ang-kuo Wang*, yani *Batı Türkistan (Kanglı memleketi) prensi* ünvanı verilen Ya-ya'nın ise 6 tane oğlu vardı. Rütbesi binbaşı olup, bu rütbe oğullarından Osman'a verâset yoluyla intikal etmiştir. Oğullarından en akıllısının ismi de Aşan Buga'dır.

A. AŞAN BUGA

Ya-ya'nın oğlu Aşan Buga[194] 14 yaşındayken, Kubilay Han (1214 -1294)'ın hizmetine girdi. Kubilay Han Aşan Buga'ya arazi ve cariye hediye etti. Aşan Buga ile Kubilay Han arasındaki münasebetler daha sonra şöyle gelişti: Birgün Tibet'den bir elçi gelip, maruzatta bulunduktan sonra geri döndü. Bir kaç gün geçtikten sonra, Kubilay Han yakın maiyetine ve devlet ricâline *"Geçen gün batıdan gelen elçi ne ricada bulundu?"* diye sorduğunda büyük devlet ricâlinin hiç birisinden cevap alamadı. Aşan Buga

---

193 *Sino T.*, s.245-247.

194 *ayn. esr.*'de *A-sha Pu-hua* şeklinde.

onların yerine çok dikkatli ve teferruatlı bir şekilde Kubilay Han'a bilgi verince imparator maiyetine kızarak; *"Siz devlette bu kadar önemli vazifeler yükleniyorsunuz. Fakat kabiliyetiniz, küçük bir çocuğunki ile dahi kıyaslanamıyor!"* şeklinde sözler sarfetti.

Bundan sonra Kubilay Han, Aşan Buga'nın kendisine sadık olup olmadığını denemek için, kapıcılarına onun saraya alınmamasını emretti. Fakat Aşan Buga, saraya giren su borusundan geçerek gene Kubilay Han'ın huzuruna çıktı. Bu olaydan sonra hanın yakın bendelerinden oldu ve asıl şöhretini, asi Moğol prenslerinden Nayan (Naiyan)'a karşı yapılan seferde kazandığı başarıdan sonra elde etti[195]. 1278 yılında Nayan Mançurya'da Liao nehrinin doğu kısmında isyan edince, kral Na-ya (Noya)[196] ve diğer Moğol prensleri de onun tarafında yer aldılar. Aşan Buga, Kubilay Han'a önce kralların yatıştırılmasını, sonra da isyan edenlere hücum edilmesini teklif ederek başarılı bir plan hazırladı. Böylece isyan eden Nayan yalnız başına kalacaktı.

Kubilay Han'ın planı beğenip Aşan Buga'yı vazifelendirmesi üzerine, rivayete göre Aşan Buga kral Na-ya ile görüşerek Nayan'ın Kubilay Han'a teslim olduğunu söylemiş ve sonra da kralı Nayan'ın tarafını tutmakla suçlamıştır. Daha sonra Kubilay Han'ın hizmetinde bulunan üç büyük memurun da bu durumdan şüphelendiklerini ve kralın vakit kaybetmeden hanın yanına gidip, güven tazelemesi gerektiğini teklif etti. İçinde bulunduğu durumun vehametini kavrayan kral Na-ya, bu öneriyi kabul etmek zorunda kaldı.

Aşan Buga saraya geri döndükten sonra, Kubilay Han'a durumu rapor etti. Daha sonra Han, binbaşı rütbesi ile vazifelendirdiği Aşan Buga'nın emrine Şibaghuçi[197]'leri vererek isyanı bastırdı[198].

---

195 *Sino T.*, s.248-249.

196 Ch'i T'ang, (s.377'a göre, Kral Na-ya veya Noya Cengiz Han'ın küçük kardeşi Belgütay'ın üçüncü nesil torunudur.

197 Şibaghuçi *kuşçu* veya *doğancı* demektir. *ayn. mlf.*, s. 377.

1293 yılında Kaydu[199], Ögeday'ın neslinden gelen birisi sıfatıyla kendi kuvvetiyle haklarını müdafaa etmeye karar vererek isyan etti. Kubilay Han Kaydu'nun büyük hanlığın sınırlarında faaliyetlerde bulunması üzerine torunu Temür Han'ı, Aşan Buga ile beraber isyanın bastırılması için Altay dağında karargâh kurmakla görevlendirdi[200]. 1295 yılında Kubilay Han'ın ölüm haberinin duyulması üzerine Temür Han (1295-1308) onun yerine tahta çıktı. Temür muhtemelen bir süre daha uğraşmak zorunda kaldığı Kaydu'ya karşı ancak 1298 yılından sonra başarı kazandı.

Ch'êng-tsung[201] İmparatoru Temür Han öldükten sonra (1308), Anhsi Kralı Ananda[202] bu fırsattan istifade edip, tahta geçmek istedi. Temür Han'ın eşi Baya'ut Hatun[203], başvezir Aqutai ve Kral Melik Temür[204] hepsi gizlice Ananda'ya yardım ettiler. O zaman Gaişan Han (Wu-tsung)[205], hala kuzey sınırlarında idi. Tam bu sırada Gaişan meseleleri görüşmesi için[206], Kanglı boyundan Aşan Buga'nın küçük erkek kardeşi Togta[207]'nın başkente dönmesini emretti. Togta başkente geldikten sonra başvezir Hargasun[208] onun Gaişan Han'a gidip, Ananda'nın tahta geçmek

---

198 *ayn. mlf.* s.375; *Markopolo Seyahatnamesi,* (yay. haz. Filiz Dokuman), I., Tercüman 1001 Temel Eser, s.86.

199 V.V. Barthold (*Moğ. İ. K. T.,* s.540)'a göre Kaydu, Ögeday'ın 5. oğlu Kaşin'den olan torunudur. Kaydu'nun annesi ise Uygurların komşusu olan ve dağlık yerlerde yaşayan *Bekrin* veya *Mekrin* kabilesine mensuptu.

200 Ch'i Tang, s.377; *Markopolo Seyahatnamesi*, s.87.

201 Çin'deki Yüan hanedanlığı.

202 Kubilay Han'ın oğlu Manggala'dan olan torunu.

203 *His. C. G. K.* , s.103.

204 Kubilay Han'ın kardeşi olan Arıg Buga'nın oğlu.

205 Kubilay Han'ın oğlu Köküçü'den olan torunu.

206 Ch'i T'ang, s.376.

207 *His. C. G. K.,* s.102.

208 Oronar kabilesindendir. Kubilay Han zamanında muhafız olup, *Tarhan* ünvanını kazandı. Temür Han'ın hükümdarlığı sırasında ise Chung- shu sağ baş vezirliğinde bulundu.

istediğini bildirmesini emretti. Bu sırada Temür Han'ın eşi Baya'ut Hatun, gizlice posta teşkilâtının başında bulunan Jirqalang'a posta istasyonuna ait atları Togta'ya vermemesini emretti. Aşan Buga bunu duyunca, hemen posta teşkilâtının memurlarından olan Çanai ile görüştü ve eski tarihli bir emrin üzerini imzalamak suretiyle, Togta'nın atları alarak kaçmasını sağladı.

İmparator'un annesi ve Buyantu Han başkente vardıktan sonra, bazıları An-hsi kralının üçüncü ayın üçüncü gününde yalandan Buyantu Han'ın doğum günü için tebrik merasiminden istifade ederek, ayaklanacağını söylediler. Aşan Buga bunu haber alınca başvezir Hargasun'a önce hareket ederlerse başarı kazanaklarını, geç davrandıkları takdirde ise yenilginin kaçınılmaz olduğunu, eğer Temür Han'ın eşi Baya'ut Hatun naib olursa, onlar tarafından kontrol edileceklerini ifade etti.

Aşan Buga onlardan önce davranarak yalandan Buyantu Han'a, Gaişan Han'dan bir elçinin geldiğini, meseleleri görüşmek için An-hsi kralını çağırdığını bildirdi. An-hsi kralı gelince, hemen onu yakalattı. Başvezir Aquati ve diğer kötü memurların hepsini öldürttü.

Aşan Buga ve Hargasun sarayda oturuyordu. Kuzeye elçi gönderip, Gaişan Han'ı karşıladılar. Bu durumdan şüphelenen Gaişan Han, ancak Aşan Buga'nın yanına gelmesinden sonra şehre gireceğini bildirdi. Bu sebebten, imparatorun annesi, Aşan Buga'nın elbise, şapka, ve içkileri (kımızları) Yoh-ma-ch'an'a göndermesini emretti. Aşan Buga, Gaişan Han'ı görünce ona imparatorun annesi ve şehzâdenin isteklerini, Buyantu Han'ın diğer ayaklanmalara karşı uyanık durduğundan dolayı naib olarak, kendisini beklediğini söyledi. Ayrıca Gaişan Han'a başkente geri döndükten sonra, kendisine bir kötülük yapılmayacağını temin etti. Gaişan Han bundan çok memnun kaldı. Kendi elbisesini çıkarıp, ona verdi. Ayrıca onu Chung-shu P'ing-chang-chêng-shih'liğine[209] ve Chüh-kuo-ta-shih'liğe tayin etti. Gaişan

---

209 Kaynaklarda bu ve bundan sonraki bazı ünvanların Türkçe karşılıklarına maalesef ulaşılamadı.

Han bundan sonra başkente döndü ve tahta geçti. Aşan Buga ise 1309 yılında 47 yaşında iken öldü[210].

B. KANGLI TOGTA

Yukarıda zikredildiği gibi Aşan Buga'nın küçük kardeşi ve Yaya'nın oğludur[211].

Kanglı Togta'nın biyografisi şöyle başlamaktadır:

" Kanglı Togta'nın babasının adı Ya-ya'dır. Şeref ünvanı K'ang-kuo Wang (Kanglı memleketinin prensi) idi... Küçüklüğünde, büyük kardeşi Osman ile beraber başkentin güneyinde avlanırlardı. Sonra Osman, onu göndererek avladıkları şeyleri Kubilay Han'a takdim ettirdi. Kubilay Han onun uzun boyunu ve hareket tavrını görüp muhafız kıt'asına tayin ettirdi."

Kanglı Togta, 1308 yılından sonra, başbakandan sonraki en önemli mevkiye tayin edildi. 1311 yılında da aynı görevi yürütüyordu. Devlette çok yüksek ve şerefli vazifeler gördükten sonra, 1327 yılında öldü. Ho-ning Wang (Ho-ning Prensi) ünvanını aldı. Karısının adı Taqai Tigin gibi Türk-Moğol karışımı bir isim idi[212].

---

210 Ch'i T'ang, s.376-377.

211 *His. C. G. K.*, s.102; Bu zat, Mong- wu-êrh-shih- chi ve ondan naklen Hsin Yüan- shih'de İnal Togta olarak geçmektedir. *Sino T.*, s.249.

212 *ayn. esr.*, s.249-250.

C. KUMAR HATUN AİLESİNİN DİĞER FERTLERİ

1. Temür Taş

Aşan Buga ve Kanglı Togta'dan sonra, çok önemli mevkilere yükselmiştir. Ya-ya'nın 3. oğludur İlk yüksek memuriyetlerine ait kısımlar karanlıktır. 1335 yılında Chung-shu P'ing-chang-chêng-shih olarak görülür. 1341 yılında babasının mevkiine yükselmiştir. Adı bazen *Taş* olarak da yazılır. 1341 yılında 46 yaşında iken öldü[213].

2. Taş Temür

Aynı ailenin yani Ya-ya'nın 4. oğludur. Gençliğinde babasının maiyetinde çalışırdı. Devlet kademesinde birçok önemli vazifeler işgal edip, başbakanlıktan sonra ikinci derecede önemli bir mevkiide vazife aldı[214].

3. Yısa'ur

Ailenin 5. meşhur şahsıdır. Bu da diğerleri gibi önemli kademelerde görev alıp, P'ing-chang-chêng-shih vazifesini yürütürken şöhret sahibi oldu[215].

II. PU-HU-MU AİLESİ

Asıl adı tesbit edilemeyen Pu-hu-mu, Çin'de Kubilay Han çağının en tanınmış devlet adamlarından biridir. Pu-hu-mu'nun Çince adı Shih-yung ve lâkabı Yung-ch'ên'dir. Nesiller boyu Kanglı kabilesinin büyüklerinden olmuşlardır. Büyük babası Gayran Bay (Qairan Bai), Kerait

---

213 *Sino T.*, s.250.

214 *ayn. esr.*, s.251.

215 *ayn. esr.*, s.251.

Wang Han'a hizmet ediyordu. Wang Han mağlup edilince, o da ailesini bırakarak bin süvari ile kuzeybatıya kaçtı. Cengiz Han, Gayran Bay'a bir elçi göndererek huzuruna çağırttı. O, evvelce Cengiz Han ile birlikte Wang Han'a hizmet ettiğini, fakat Wang Han'ın mağlubiyetinden sonra başkasının hizmetine giremeyeceği cevabını yolladı ve kaçıp gitti. Bir daha da izine rastlanmadı[216].

Ancak onun onuncu oğlu, Cengiz Han tarafından yakalanmıştı. Adı Alçin(Yen-chen) olan bu çocuk, henüz 6 yaşında idi. Cengiz Han onu İmparatoriçe Chuang-shêng[217]'e verdi. İmparatoriçe, ona şefkât göstererek baktı ve sonra da şehzâde olan oğlu Kubilay'a hizmet etmesi için gönderdi. Büyüyünce savaşlara katılarak başarılar kazandı. Alçin ailesinin asaletine dayanarak, hiç çekinmeden askerî konularda düşüncelerini söyleyebiliyordu. Meselâ Möngü Han, Sunglar'a taarruz ederken Kubilay'a şehirleri müdafaa etmesini söylemişti. Alçin'in *"İmparator taarruz ederken, prensler refakat etmezse olur mu?"* şeklinde konuşması üzerine Möngü Han da, Kubilay'a bir ordu vererek taarruz etmesini emretmişti. Möngü Han'ın ölümünden sonra bu ordunun idaresi Alçin'e kaldı. Onun oğlu olan Pu-hu-mu[218] ise Çin'deki Moğol Devleti'nin hemen hemen sayıları onu geçmeyen en önemli devlet adamları arasındaydı. Birçok önemli hizmetler ifâ ettikten sonra 1300 yılında öldü[219]. Pu-hu-mu'nun oğlu Hui-hui[220]'nin devrin meşhur

---

216 *ayn. esr.*, s.257-258.

217 İmparatoriçe Chuang-sheng Tuli'nin karısı, Kubilay ve Mönge Han'ların annesidir. Kendisi aslen Kerait'tir. Cengiz Han'ın bu çocuğu ona vermesi manidardır. *ayn. esr.*, s.260.

218 *Pu-hu-mu*, Moğolca bir kelime olan *Baqamu*'nun karşılığıdır. Baqamu ise *Mahmud* demektir. *ayn. esr.*, s.261.

219 *ayn. esr.*, s.258-260.

220 *Hui-hui* müslümanlar veya batı memleketlileri demektir. Burada *Batı memleketlileri* anlamında kullanılmıştır. *Sino T.*, s.261.

Konfiçyunistlerinden biri olduğu söylenmekte olup, idarede önemli görevler üstlenmiştir[221].

1. Baycu

Pu-hu-mu'nun torunlarından olan Baycu (Baicu)'nun Çince lâkabı *Wen-shan* idi. Kabiliyetli olduğundan dolayı, akademi üyesi (Han-lin) olarak Devlet Tarih Dairesi Bakanlığı Memurluğu (Kua-shih-yüan-tu-shih)'na yükseldi. Ayrıca, veliahtın okuduğu kitaplara bakan bir memurluğa (T'ai-tzü-shih-ching) getirildi[222]. Ming[223] askerlerinin başkente girmesi üzerine büyük bir karamsarlığa kapılan Baycu, ailesini toplayarak duygusal bir konuşma yaptı. Kuzey Çin'de doğup büyüdüğünü, devlet okullarında okuyarak iyi mevkilere geldiğini ve daha pek çok iyiliklerini gördüğü memleketinin ortadan kaldırılmasına dayanamayacağını ve merhametle yaşamaktansa ölümü tercih ettiğini söyledi. Atası Gayran Bay'ın gösterdiği sadakâtın aynısını göstererek, kendisini kuyuya atıp intihar etti.

2. Tuglug

Tuglug (T'u-hu-lu), Pu-hu-mu'nun maiyetinde çalışırdı. Kânglı İnal'ın torunu, Yalıg Taş (Ya-li Ta-shih)'ın 9. oğludur. Gençken Kubilay Han'a hizmet etti. Siyasî hayatında hemşehrisi Pu-hu-mu'yu destekledi. Anlaşılıyor ki aralarında soylarından gelen kuvvetli bir bağ bulunuyordu. 1303 senesinde, 48 yaşında iken öldü[224].

---

221 *ayn. esr.*, s.258.

222 Ch'i T'ang, s.381.

223 Moğol kökenli Yüan hanedanından sonra iktidara geçen Çin hanedanı (1368-1644)'dır.

224 *Sino T.*, s.263.

III. MOĞOLLAR'IN HİZMETİNDEKİ DİĞER KANGLILAR

1. Yasüdar

Babası Ay Bey Baya'ut[225], kendi halkını Cengiz Han zamanında alıp gelerek Moğollar'a tabi olmuştu. Başlangıçta ellibaşı olarak, Moğol ordusunun güney seferine iştirak etti. Bu seferde korkusuzca savaşmış ve hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine Yasüdar(Yeh-su-tai-erh), babasının yerine geçti. Başvezir Bayan ile beraber Sunglar'a saldırdı ve yüzbaşılıktan binbaşılığa getirildi. 1279 yılında ulu genaral ünvanı ile tümen başlığa tayin edildi. Chiang-huai'de, bir kaç yüz savaş gemisine kumanda ederek, doğuya doğru Japonya'ya sefere çıktı. Bütün kuvvetiyle geri döndüğünde ise imparator ona 100 aile, elbise, yay, ok ve eyer ihsan etti. 1285 yılında Kıpçak muhafız kuvvetinin kumandanlığına getirildi ve 1299 yılında öldü. Kaynaklarda 4-7 oğlunun olduğu zikredilmektedir[226].

2. Tahir Bahadur

Cengiz Han Buhara'ya hücum ederken Tahir Bahadur (Tai-êrh-pa-tu) öncü olarak, çöldeki küçük yoldan Nur şehrine varmış ve şehir halkını kendine boyun eğdirmişti. Sonradan Subeday Han ile beraber Kıpçak, Tangut ve Çinliler'in üzerine yürüdü. Güyük Han ile beraber Aslar'a hücum etti ve daima başarı kazandı. Batı bölgesindeki Horasan emiri Cin Timur, kendisine mensup halkı idare edemediğinden, eskiden Celâleddin'e tabi olan Karaça isyan etti. Bunun üzerine Ögeday Han, Tahir Bahadur'a

---

225 Ailenin büyüğü kendi öz adının yanında soy veya kabile adı olarak Bayavut'u taşımaktadır. Ancak ailenin mensup olduğu büyük boyun Kanglılar olduğu anlaşılmaktadır. Bayavutlar Marquart tarafından Moğol menşeine atfedilmiş, Pelliot ise bu görüşe şiddetle muhalefet ederek, Türk Bayavutlar'la Moğol Baya'utlar'ın birbirine karıştırılmaması gerektiğini ileri sürmüştür. *His. C. G.K.*, s.107.

226 *Sino T.*, s.373.

kuvvetleri ile beraber asilerin üzerine yürümesini emretti. İsyanın bastırılmasında önemli hizmetleri geçince, Cin Timur'un yerine Horasan bölgesinin ve Mazenderan'ın idaresini eline aldı.

Möngü Han'ın hükümdarlığının son yıllarında (1259), Tahir Bahadur, Kubilay Han ile beraber Sunglular'ın üzerine yürüdü. Ngo-chou'ya hücüm etti ve bundan sonra öldü.

Oğlu Yasüdar Moğol ordusu ile birlikte asi Alamdar ve Çulduquai'ye sefere çıkıp, sonradan asi Li-t'an ve Sunglular'ın üzerine yürüdü. 1286 yılında, Chao-yung ulu genareli ünvanı ile Kıpçak muhafız kuvvetinin ulu kumandanlığına yükseltildi. 1287 yılında asi Nayan (Naiyen)'a sefere çıktı ve 1288 yılında öldü[227].

3.Tarıgçı

Tarıgçı (T'a-li-ch'ih)'nın babası İllig Bay (Yeh-li-li Pai), Cengiz Han zamanında gösterdiği cesaret ve başarılardan dolayı otağın önünde baş muhafız olmuştu[228]. Oğlu Tarıgçı ise farklı bir kişiliğe sahip olup, başkalarına göre çok iyi sayılabilecek özellikleri vardı. Okumayı seviyor, iyi ok atıp, ata binebiliyordu. Babasının mevkiine veraseten geçti. Moğol ordusunun otladığı meralar yüzünden ordu ile sivil halk arasında ihtilâf çıkması üzerine, carguçi tayin edildi. Mera meselesindeki başarılı hâkimliğinden sonra Kubilay Han tarafından tanındı. Ölüm tarihi bilinmiyor[229].

---

227 Ch'i T'ang, s.373-374.

228 Moğol menşeili olmayıp da bu mevkiye yükselenlerin sayısı çok azdır. Ailenin reisinin böyle önemli bir vazife alması, Cengiz Han'ın yanında büyük bir itimat ve itibara sahip olduğunu göstermektedir.

229 *Sino T.*, s.270.

4. Mingan

Mingan 1276 yılında Güyüçi[230] kuvvetine kumanda ederek, her sene Kubilay Han'ı koruyarak, onunla beraber seyahat etti ve geri döndü. Görevine çok bağlıydı. 1283 yılında Ting-yüan ulu generali ünvanı ile orta karargâh muhafız kuvveti baş kumandanlığına tayin edildi. 1284 yılında Güyüçi kuvvetine kumanda ederek, kuzeye doğru sefere çıktı. 1285 yılında Güyüçi muhafız kuvvetinin başkumandanlığı kurulduğu sırada Mingan, Güyüçi karargâhının daruğaçi[231] si oldu. Daha sonra imparatorun emriyle 8.000 kişilik bir Moğol kuvvetine kumanda ederek, kuzeye sefere çıktı. 1286 yılında Beşbalık şehrine geldi. Burada Kaydu'nun kuvvetleriyle savaşarak başarı kazandı.

1292 yılına kadar çeşitli isyanları bastırarak, başarılarına devam etti. Bu yıl içinde Ting-yüan ulu generali ünvanı ile Güyüçü muhafız kuvvetinin başkumandanlığının daruğaçiliğine yükselttirildi. Bundan sonra da memleket dahilindeki isyanları bastırmakla görevli olan Mingan, 1303 yılında vazifesi başında öldü. İki oğlu ve dört erkek torunu devamlı olarak, Güyüçü muhafız kuvvetinin başkumandanlığının daruğiçiliğine ve orta karargâh başkumandanlığına geçtiler[232] .

---

230 *Güyüçi* kelimesi Moğolca hızlı yürüyen ,Türkçe koşucu anlamına gelmektedir. Ch'i T'ang, s.379.

231 Şehzadelerin mukaatalarına dahil olan yerleşik ahaliyle meskûn yerler, ilk zamanlar Moğol Hanı'na tâbi idi. Şehzâdelerin bu yerlerden elde edilen vergileri toplatmaya hakları yoktu, sadece varidatlarından yararlanabiliyorlardı. Bu yerlerin idaresi han tarafından tayin edilen, *darugacin* denilen valilerin elinde bulunuyordu. B.Y. Vladimirtsov, s.152.

232 Ch'i T'ang, s. 378-379.

5. Kamar

Kamar(Ha-ma-erh)'ın biyografisi, isyan edenler arasında yer almaktadır. Babası Tugluq (T'u-lu) idi. Annesi, şehzade Ning-tsung (İrinjipal Han)'un süt annesi idi. Bu sebebten Tugluq Chih-kuo Kontlığa ve T'ai-weiliğe (başkomutanlığa) tayin edildi.

Çince lâkabı *shih-lien* olan Kamar, genç yaşta küçük erkek kardeşi Sösök (Shu-su) ile beraber saray muhafız kuvvetine girdi. Togan-Tekür Han(1333-1341), onu çok beğendi. Hamat'ın iyi konuşma kaabiliyeti vardı. 1353 ise yılında ise sol başvezirliğin Yio-chênglığına tayin edildi ve bir kaç ay sonra da öldürüldü[233] .

6. Ting-chu

1355 yılında başvekil oldu. Kanglılar içinde en yüksek mevkiye çıkabilmiş tek şahıstır. Şeceresi yoktur[234] .

---

233 Ch'i T'ang, s.382 ; *Sino T.*, s.273-274.

234 *ayn. esr.*, s.274.

SONUÇ

Kanglılar, VI. ve VII. yüzyılda güney doğu Asya'da Aral gölünün kuzeyinde Kıpçak grubu olarak yaşayan bir Türk boyudur. Göktürk Hakanlığı'nın sınırları içinde bulunduklarından, bunları hakanlığın hakimiyetine bağlı boylardan kabul etmek gerekir. IX.-X. yüzyıl İslâm coğrafyacılarında, Kanglılar hakkında bir malûmat bulunmamaktadır. Kaşgarlı Mahmud eserinde (XI. yüzyıl), *Kanglı* kelimesinin *araba* anlamına geldiğini ve *Kanglılar'ın Kıpçak asıllı olup önemli bir beyin Kanglı adını taşıdığını* ifade etmektedir.

XI. yüzyılda Kimekler'in tarih sahnesinden çekilmesiyle, Kimek federasyonunu Kıpçaklar temsil etmişler ve kısa zamanda Oğuzlar'ı sıkıştırarak, onların sahip olduğu bozkırları işgal edip yayılmışlardır. Oğuzlar gittikten sonra Sir-derya havzasında kalan yerler ve Oğuzlar'ın baskısıyla giden Peçenekler'in Güney Rusya'da kalan yerleri Kıpçaklar'a ve onlara sıkı sıkıya bağlı olan Kanglılar'a geçmiştir. Bu yüzyılda daima Kıpçaklar'la beraber zikredilen Kanglılar, Kıpçak federasyonunun bir parçası olup, Naymanlar'la komşu idiler.

Ebulgaz*i*, Şecere-i Terâkime'de, Kanglılar'ın Isık göl, Çu ve Talas nehirlerinin kenarlarında oturduklarını söylemekte ve bunların *Gök-Tonlı* adlı bir beylerinin olduğundan bahsetmektedir.

XII. yüzyılın ortalarında Karahanlılar'ın hakimiyetinde bulunan Karluklar'la beraber bir kısım Kanglılar da isyan edip, Karahitaylar'dan yardım istemişler ve Karahanlı hanedanının çöküşüne zemin hazırlamışlardır.

XII. yüzyılın sonlarına doğru Kanglılar, özellikle bir Kanglı prensesi olan Terken Hatun'un Harezmşah Tekiş ile evlenmesinden sonra

Harezmşahlar ile münasebet kurarak kitleler halinde buraya geldiler ve orduda önemli görevler üstlendiler. Özellikle Harezm bölgesinin Türkleşmesinde büyük rol oynadılar.

Cuveynî, Moğollar'ın Kanglı memleketine pek çok akınlar yaptığından bahsetmektedir. Bu sıralarda Kanglılar Sir-derya'nın altında Cend yakınlarında bulunan Karakum'da oturuyorlardı. Kanglılar Moğol istilâsı sırasında Buhara ve Semerkand'ın işgaline kadar, Moğol ordularına karşı koyup büyük kayıplar verdiren Harezmşahlar ordusunun en önemli unsurlarındandı. Buhara ve Semerkand'ın zaptında Moğollar, öncelikle Kanglılar'a darbe vurarak, büyük çoğunluğunu katlettiler. Moğollar'dan kaçan bir kısım Kanglılar, Anadoluya geldiler ve bir kısmı da onların hizmetine girdiler.

BİBLİYOGRAFYA*

BARTHOLD, V. V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler,* (çev. K. Yaşar Kopraman- İ. Aka), Kültür Bak. Yay., Ankara 1975[2].

-------, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan,* (haz. H. Dursun Yıldız), T.T.K.yay., Ankara 1990.

-------, *" Orta Asya'da Moğol Fütühatına Kadar Hristiyanlık",* (Almanca Tercümesinden Türkçeye çev. Köprülüzâde Ahmed Cemal), *Türkiyat Mecmuası,* C.I., (İstanbul 1925), s.47-100.

BOSWORTH, C. E., *"Kanghli mad.", Enc. I.,* C. VI., s.565-566.

D'OHSSON, *Histoire des Mongols* (depuis Tchıngiz-khan jusqu'à Timourlanc), Paris 1824.

EBERHARD, W., *Çin Tarihi,* T.T.K. yay., Ankara 1947.

--------, *"Birkaç Eski Türk Ünvanı Hakkında", Belleten,* C.IX., S.35., (Ankara 1945), s. 319-340.

ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı,* C.I., Ankara 1989.

--------, *Orhun Abideleri,* İstanbul 1991[2].

GROUSSET, R., *Histoire de l'Asie,* C.I., Paris 1921.

---

*Kaynakların Tanıtımı bölümünde zikredilen onaltı eser buraya dahil edilmedi.

--------, *L'empire Mongol,* (Histoire du Monde, pupliee sous la direction de M.E. Cavaignac), Tome. VII.3 Paris 1941.

--------, *Bozkır İmparatorluğu,* (çev. M. Reşat Uzmen), Ötüken yay., İstanbul 1980.

Hudûd al- 'Âlam, (İngilizce terc. V. Minorsky), Cambridge 1982[3].

İBNİ BİBİ, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi,* (çev.M. Nuri Gençosman - F. N. Uzluk), Ankara 1941.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Millî Kültürü,* Boğaziçi yay., İstanbul 1988[5] .

-------, *Tekiş mad., İsl. A.,* C.XII/1, s.135-139.

KAŞGARLI, Mahmud, *Divân-i Lûgât-it Türk,* C.III., (çev. Besim Atalay), T.D.K.yay., Ankara 1986[2].

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar,* T.T.K.yay., Ankara 1992.

KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar,* İstanbul 1934.

-------, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu,* T.T.K. yay., Ankara 1988[3].

-------, *" Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar", Türkiyat Mecmuası,* C.I.,(İstanbul 1925)., s. 185-211

-------, *"Uran Kabilesi", Belleten,* C. VII., S.26., T.T.K, (Ankara 1943), s.227-245.

-------, *" Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşe'i Meseleleri", Belleten* , C. VII., S. 28., (Ankara 1943), s.219-303.

KURAT, A.Nimet, *Peçenek Tarihi,* İstanbul 1937.

MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi,* T.T.K. yay., Ankara 1991.

Markopolo Seyahatnamesi, (yay. haz. Filiz Dokuman), Tercüman 1001 Temel Eser., [T.Y.]

MİNORSKY, V., *"Kutlug Han mad.", İsl. A.,* C. VII., s. 1053-1055.

NE'METH, J., *"Le Syste'me de nome de peuple Turcs", Journal Asiatiqe* (özet), Paris 1951.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi,* T.T.K. yay., Ankara 1971.

--------, *"İlk Töles Boyları", Belleten,* C. XII., S.48., (Ankara 1948)., s.795-833.

ÖZERGİN Kemal, *" Kimekler ve Kimek Devleti",* Atsız Armağanı, Ötüken yay., İstanbul 1976.

SCHOTT, W., *Chinesische Nachrichten über die Osmanische Reische,* Berlin 1844.

SÜMER, Faruk, *Oğuzlar, Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları* . T.D.A.V., İstanbul 1992[4] .

--------, *Kimek mad., İsl. A.,* C.VI., s.809-810.

T.C. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI (DAHİLİYE VEKALETİ), MAHALLÎ İDARELER UMUM MÜDÜRLÜĞÜ, *Köylerimiz,* İstanbul 1933.

--------, *Türkiye'de Meskûn Yerler Klavuzu,* C.II., Ankara 1947.

TEMİR, Ahmet, (çev.), *Moğolların Gizli Tarihi,* T.T.K. yay., Ankara 1986[2].

TURAN, Osman, *"Türkân değil Terken", Türk Hukuk Tarihi Dergisi,* C.I., (Ankara 1944), s.67-73.

TOGAN, Z. Velidî, *Umumî Türk Tarihine Giriş,* İ. Ü. Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1981[3].

--------, *" Balasagun mad. ", İsl. A.*, C.II., s.269-272.

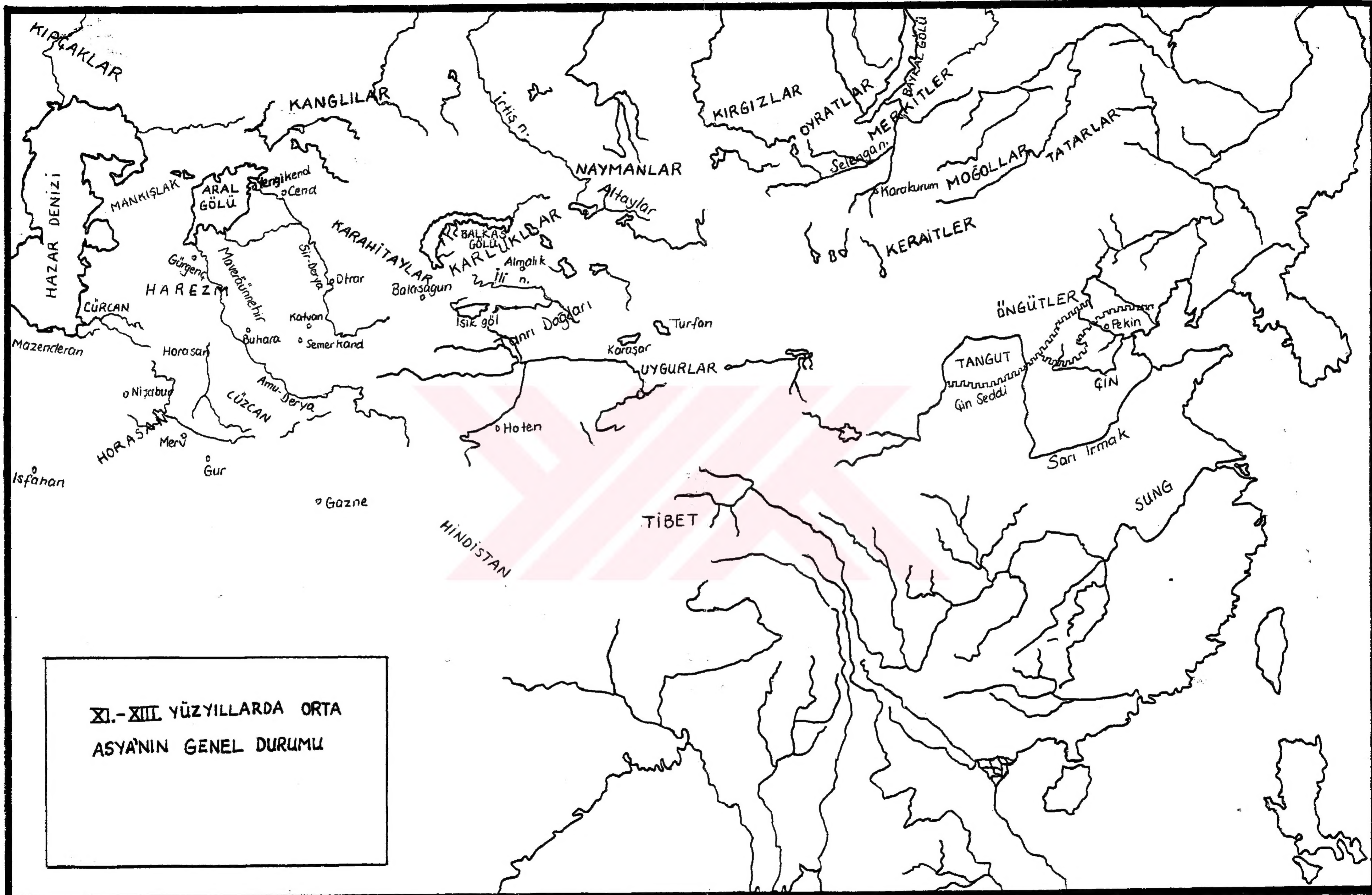
--------, *"Harizm mad. ", İsl. A.*, C.V., s. 240-257.

VİLADİMİRTSOV, B.Y., *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı,* (çev. Abdülkadir İnan), T.T.K. yay., Ankara 1987[2].

YINANÇ, M. Halil, *"Celâleddin Harzemşah mad. ", İsl.A.*, C.III., s.50- 53.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Bu harita, Harezmşahlar Devleti Tarihi ve Moğolların Gizli Tarihi adlı eserlerdeki haritalardan faydalanılarak hazırlanmıştır.